

SLOVNÍK

*

Abrahám - (Hebr. otec mnohých národov), prvý patriarcha židovského národa. Pochádzal z Chárranu v Mezopotámii, neskoršie sa udáva chaldejský Ur (okolo 1800 pr.Kr.).

Abrahámovo lono - (Lat. Sinus Abrahami). Lono Abrahámovo je starozákonný výraz, ktorému zodpovedá slovné spojenie "uložili ho k otcom" a biblický zmysel "byť pripojený k svojmu ľudu" (Genezis 49,33; Numeri 27,13; Deuteronomium 32,50, Sudcov 2,10). Metafora vznikla na základe latinskej slovnej hračky: lat. sinus = záhyb látky na prsiach tógy a súčasne aj lono, náruč. Zobrazenie praotca Abraháma, ktorý drží v záhybe šiat bedára priamo vychádza z Podobenstva o boháčovi a Lazárovi (pozri Christologický cyklus II.). Záhyb plášťa ako prejav milosrdenstva a zľutovania drží Boh v obrazovom type Trón milosti (pozri Christologický cyklus I.: *Svätá Trojica*)

Metafora Abrahámovo lono má svoj mystický náprotivok v Eliášovom kresle, používanom Židmi pri obrade obriezky. Tzv. Eliášovo kreslo sa vzťahuje k zvláštnemu výkladu pasáže v 1Kráľov (17,17-24) o Eliášovom lone cez ktoré Jahve názorne ukazuje svoju stvoriteľskú a spasiteľskú moc (pozri Christologický cyklus II.: *Obrezanie Ježiša*).

Advent - (Lat. príchod). Štvortýždňové obdobie pred Vianocami, ktoré je duchovnou prípravou na príchod Ježiša Krista, parúziu. Je spojený s pôstom, pokáním a modlitbami.

Acheiropietos - (Gr. **acheiropietos** = nevytvorený ľudskou rukou). Vo východnej tradícii ikona, Kristova alebo Máriina podoba vytvorená nadprirodzenou silou (napr. *veraikon, turínske plátno*; pozri Christologický cyklus I.). Najznámejšími maľbami tohto druhu sú Slávna tvár Kristova v Carihrade a obraz Panny Márie v Ríme (Scala Santa) a v Guadalupe (Mexiko).

Achímaas - Jeden z dvoch poslov, ktorí priniesli správu o smrti Dávidovho syna Absolóna (2Samuelova 18,19-23). Slúžil ako predobraz námetu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Akkad - (Genezis 10,10). Historické územie v severnej časti Mezopotámie. V čase vlády Sargona I. Akkadskeho (okolo 2350 pr.Kr.) a počas vlády akkadskej dynastie predstavoval Akkad prvú centralizovanú ríšu na Prednom východe, ktorá siahala od Stredomoria až k Perzskému zálivu. Tu sa vyvinula starosemitská kultúra s vlastným jazykom a písmom.

Akathistos/Akatis - (Gr. **akathistos** - nie posediačky). Byzantský cirkevný hymnus (spievaný postojáčky) na počesť Bohorodičky. Hymnus sa skladá z úvodnej slohy (kondak), ktorá končí zvolaním, opakujúcim sa na konci každej slohy hymnu, z 24 strof a z tzv. pozdravov. Dogmatické, epické, dramatické a lyrické prvky skladby tvoria poetický celok. Akatis sa spieva pri grécko-katolíckych a pravoslávnych bohoslužbách na 5.sobotu Veľkého pôstu, počas Veľkej noci.

Akronym - (Gr. **akro** - okrajový). Skratkové vlastné meno vzniknuté spojením začiatkových písmen niekoľkých slov (pozri Christologický cyklus I.: *Tetragram*).

Akrostichon - Antická báseň, v ktorej prvé alebo posledné písmeno veršov vytvára nové slovo alebo vetu. Akrostichon bol rozšírený ešte v 14.storočí.

Alabaster - Jemná odroda sadrovca, nazvaná podľa náleziska pri staroegyptskom meste Alabastron. Tradične používaná na výrobu drobných ozdobných predmetov.

Amalekovci - Pradávní nepriatelia Izraela odvodzujúci svoj pôvod od Izákovho prvorođeného syna Ezaua. Ich moc zlomil kráľ Dávid (1Samuelova 27,6; 30,1-20).

Amen - (Hebr. **ámén** = tak je). V Starom zákone slávnostný súhlas, súhlas so slovami iných, zapájanie sa do modlitby iných. Tiež prívlastok Boha (Izaiáš 65,16). V Novom zákone liturgické zvolanie starých kresťanov a nebešťanov k Bohu, tiež prosba na konci modlitieb, aby Boh vyslyšal a splnil prosbu. Tiež formula pripisovaná Ježišovi (Matúš 10,42). Tiež Ježiš Kristus sám (Skutky 3,14).

Ammončania - Nepriatelia Izraela, ktorých pôvod sa odvodzuje od Abrahámovho synovca Lóta (Genezis 19,38).

Anagram - Nové slovo, ktoré vzniklo preskupením písmen v základnom slove.

Androgýn - Bytosť so znakmi oboch pohlaví. Hermafrodit.

Anglické panny - Ženská rehoľa anglikánskej cirkvi, v ktorej sa prelínajú prvky katolicizmu a protestantizmu.

Antependium - Ozdobný záves alebo zdobený kryt na oltárnom stole, *menze.

Antifóna - Bohoslužobný spev spievaný striedavo kňazom a zborom alebo striedavo dvoma zbormi.

Antiochia (Sýrska) - Hlavné mesto seleukovskej ríše v juhovýchodnom Turecku, založené 301 pr.Kr. Seleukom I. Nikatorom. Roku 64 pr.Kr. sa Antiochie zmocnili Rimania a spravili z nej hlavné mesto rímskej provincie Sýria. Tu boli stúpenci Kristovho učenia prvýkrát označení ako christianos (Skutky 11,26).

Antropomorfizmus - Prenášanie ľudských vlastností na predmety neživej prírody, prírodné sily, mytologické a božské postavy.

Antropozofia - (Gr. **antropos** = človek, **sophia** = múdrosť). Nábožensko-filozofické učenie, ktoré ponúka mystický pohľad na podstatu človeka, prírody a nadmyslového, duchovného sveta. Podľa tohto učenia človek má v sebe schopnosť podieľať sa na duchovných procesoch sveta, a to vďaka svojmu vedomiu. Zakladateľom antropozofie bol nemecký okultista Rudolf Steiner (pozri Apokalyptický cyklus: *Zemská šelma*).

Apokatastáza - (Gr. **apokatastasis** – obnovenie). Obnova alebo návrat bývalého ideálneho stavu sveta. Heretická teória, ktorej pôvodcom bol Origenes Adamantius (†254), teológ a cirkevný spisovateľ. Podľa apokatastázy budú napokon všetci spasení, aj padlí anjeli, všetci ľudia bez rozdielu, ba i diabli.

Apokryfy - (Gr. **apokryfos** - skrytý). Starozákonné a novozákonné knihy napísané väčšinou po grécky v období od 200 pr.Kr. do 400 po Kr. Obsahom a formou podobajú kanonickým knihám, neboli však zahrnuté do biblického kánonu, ako ho definoval Tridentský koncil roku

(1546). V protestantskej terminológii sa za apokryfy pokladajú aj katolícke deuterokanonické knihy. Spisy, ktoré katolíci označujú ako apokryfy, protestanti označujú ako pseudoepigrafy.

Apologéta - (Gr. **apología** = obrana). Starokresťanský spisovateľ z obdobia 120-220, ktorý vystupoval na obranu viery proti pohanom, Židom alebo zblúdivým kresťanom. Apologéti filozofickými argumentmi vysvetľovali a obhajovali oficiálnu kresťanskú náuku.

Apoštolská doba - Obdobie od zoslania Ducha svätého do smrti apoštola Jána okolo roku 100.

Apoštolské vyznanie viery - (Lat. Apostolicon). Modlitba Verím v Boha (lat. Credo). Delí sa na dvanásť článkov a obsahuje základné články kresťanskej náuky. Od dôb cirkevného otca Ambróza (†390) sa nazýva apoštolským, lebo je súhrnom učenia apoštolov. V stredoveku bolo apostolicon opradené legendou, že jeho autormi boli dvanásť apoštolov: *Verím v Boha, Otca všemohúceho, Stvoriteľa nebies i zeme (Peter). I v Ježiša Krista, Syna jeho jediného, Pána nášho (Ondrej), ktorý sa počal z Ducha Svätého, narodil sa z Panny Márie (Jakub Starší); trpel pred pontským Pilátom, bol ukrižovaný, zomrel a pochovaný je (Ján); zostúpil do pekiel, tretieho dňa vstal z mŕtvych (Tomáš); vstúpil na nebesá, sedí po pravici Boha, Otca všemohúceho (Jakub Mladší); odtiaľ príde súdiť živých i mŕtvych (Filip). Verím v Ducha Svätého (Bartolomej), svätú cirkev všeobecnú, spoločenstvo svätých (Matúš); odpustenie hriechov (Šimon); tela vzkriesenie (Júda Tadeáš); a život večný (Matej).*

Apoštolskí otcovia - Titul, ktorým sa od konca 17.storočia označujú nebiblickí cirkevní otcovia, ktorých diela nadväzujú na dobu apoštolov. Prvokresťanskí cirkevní spisovatelia, ktorí boli skutočnými alebo údajnými učeníkmi apoštolov (Klement Rímsky, †96; Ignatios Antiochijský, †107; Polykarp zo Smyrny, †155; Papias z Hierapolisu, †130).

Apoteóza - (Gr. **apo** = cez; **theós** = boh). Zbožštenie. V pohanskej spoločnosti zaradenie významných osobností, panovníkov a národných hrdinov, medzi bohov. Nadšené oslavovanie, zbožštenie.

Apotropajon - (Gr. **apos** - vzdiaľujúci, **tropos** - smer, spôsob). Magický prostriedok na odvracanie zlých účinkov spôsobených nadprirodzenými silami.

Apsida - (Lat. oblúk). Polkruhový alebo hranatý výklenok na konci svätyne. V jej osi je umiestnený hlavný oltár a pozdĺž oblúka sú rozmiestnené sedadlá pre biskupa a jeho sprievod.

Arabské evanjelium Ježišovho detstva - Apokryfný text približne zo 6.storočia, známy v dvoch arabských rukopisoch a troch sýrskych redakciách. Bol veľmi obľúbený pre svoju fantastickosť (zázraky okolo malého Ježiša a Panny Márie) a často sa ním inšpirovali stredovekí výtvarní umelci (pozri Christologický cyklus II.: *Útek do Egypta*).

Aramejci - Skupina semitských kmeňov, ktoré od 2.tis.pr.Kr. sídlili na území medzi Eufratom a Palestínou. Od 1 200 pr.Kr. začali prenikať na územie Babylonie, ktorú celkom arameizovali. Ich štáty boli niekedy spojencami inokedy nepriateľmi Izraelitov (2Samuelova 8,5-12; 2Paralipomena 8,3-4).

Aramejčina - Západosemitský jazyk veľmi blízky hebrejčine, ktorým hovorili polokočovné kmene 2.tis.pr.Kr. v Palestíne, Sýrii a Mezopotámii. Od 8.st.pr.Kr. sa aramejčina stala najrozšírenejšou hovorovou rečou na Blízkom Východe. Keď sa v 3.st.pr.Kr. presadila

v Palestíne hovorová gréčtina, aramejčina sa udržala v nárečiach. Západné aramejské nárečie s galilejskými prvkami bolo hovorovou rečou Ježiša a učeníkov (pozri kapitola *Povolanie prvých učeníkov*).

Arianizmus - Teologický smer založený v 4.storočí carhradským kňazom Areiom. Ten hlásal, že Kristus bol stvorený Bohom Otcom z ničoho, preto nemôže byť bohom od prirodzenosti a je iba najdokonalejším božím stvorením. I. Nikajský/Nicejský koncil roku 325 zavrhol jeho učenie a vyhlásil, že Kristus je jednej podstaty s Bohom Otcom.

Aristeov list - Grécky apokryf pripisovaný úradníkovi Ptolemaia II. Filadelfia, ktorý obsahuje legendu o preklade *Tóry do gréčtiny sedemdesiatdvoma židovskými učencami (pozri *Septuaginta). Spis vznikol v Alexandrii okolo roku 100.

Arkosólium - (Lat. arcus - oblúk, solium - truhla). Hrob v zaklenutom výklenku starovekých rímskych katakomb. Druh katakombového hrobu. Arkosólium malo dve časti: V dolnej bol umiestnený sarkofág, zakrytý mramorovou doskou, horná časť pozostávala z oblúkovej dutiny, ktorá sa klenula po celej dĺžke sarkofágu.

Áron - (Exodus 4,14). Mojžišov starší brat, ktorého mu Boh určil za pomocníka. Neskôr bol Bohom ustanovený za veľkňaza a jeho úrad bol dedičný. Všetci potomkovia boli kňazi a najstarší z nich bol veľkňazom. Spolu s Mojžišom bol poverený vyviesť Židov z egyptského zajatia (Exodus 6,14-27).

Asistenčná figúra - Vedľajšia postava v skupinových výjavoch, ktorá sa deja účastní, ale nezasahuje do neho. Má hierarchicky najnižšie postavenie, vyjadrené kompozíciou a proporciami.

Astrálny - (Gr. *astéri*, lat. astrum = hviezda) Hviezdny, nehmotný, nadpozemský.

Asýria - (Z akkad. Aššur - meno božstva). Historické územie v severnej Mezopotámii pri strednom a hornom toku riek Tigris a Eufrat, medzi Babyloniou, Iránskou a Arménskou vysočinou, osídlené z veľkej časti semitským obyvateľstvom pomiešaným s inými etnickými skupinami. V pol. 3 tis.pr.Kr. Asýrčania vybudovali prvý mestský štát Aššur, neskôršie Ninive, ktoré boli väčšinou závislé od Akkadu a Sumeru. Za kráľa Sargona II. (722-721 pr.Kr.) Asýrčania zničili Izraelské kráľovstvo a väčšinu obyvateľstva odviekli do zajatia, odkiaľ sa už nevrátili (tzv. desať stratených kmeňov Izraela). 605 pr.Kr. bola Asýrska ríša zničená Médmi, ktorí v tom čase prežívali vrcholné obdobie svojho rozkvetu.

Ašery - (Hebr. pl. *ašerot* - kmene stromu, koly). Biblický pojem. Posvätný strom, kmeň alebo drevený kôl (fálický symbol) postavený do zeme na počesť kanaánskej bohyne Astarot/Aštary/Aštarty, ochrankyne telesnej lásky a plodnosti. V časoch náboženského ašery predmetom modloslužby aj u Izraelitov (2Kráľov 17,10).

Ašókov stĺp - Indická budhistická verzia *stromu života* v tvare lotosu (pozri Christologický cyklus I.). V širšom význame súvisí so symbolikou raja (pozri Apokalyptický cyklus). Pomenovaný podľa staroindického panovníka Ašóku (270-230 pr.Kr.), ktorý prvýkrát v dejinách zjednotil takmer celú Indiu. Spočiatku bol stúpencom brahmanizmu, neskôr budhizmu. Záznamy o jeho vláde sú vytesané na stĺpoch, ktoré dal rozmiestniť predovšetkým

v pohraničných oblastiach. Hlavice Ašókových stĺpoch majú tvar obráteného lotosového kvetu s štvoricou levou na vrchole.

Atribút - Prídavok k zobrazovanému námetu, ktorý napomáha k jeho identifikácii.

Aura - Svätožiara kruhového alebo mandľového tvaru.

Autodafé - Verejná poprava kacírov najčastejšie upálením.

Azazel - (Hebr. Odoslaný cap, cap vyslanec). Pôvodne meno adresáta, démona a protivníka Božieho, ktorému bol určený cap, ktorého v Deň zmierenia vylosovali a poslali do púšte potom, čo naň veľkňaz rituálne zložil hriechy izraelského národa. Hriechy sa takto vracali, odkiaľ prišli, do ríše diabla (Leviticus 16). Až druhotne (sýrsky preklad Biblie/Pešitta, 5.st.) Azazal znamenal capa samotného, jeho meno (pozri Christologický cyklus I.: *Živý kríž*). Pôvodne zrejme išlo o nejakého púštneho démona.

Baal - (Semit. - Pán). Sýrsko-kanaánsky boh hromu, úrodnosti polí a stád. Kult začal prenikať aj medzi Izraelitov za vlády kráľa Achaba a kráľa Achaza. Kult Baala v izraelskom prostredí vyhasol po návrate z babylonského zajatia (538 pr.Kr.).

Balaámova hviezda - Hviezda zvestujúca narodenie kráľa Dávida. Bola zvestovaná veštcom Balaámom (Numeri 24,17). Príbeh sa usiluje dokázať božskú opodstatnenosť izraelského záberu v Kanaáne. V katakombovom umení je Balaámova hviezda zobrazovaná gréckymi písmenami chí, ró (IX) obopnutými kruhom. Grécky novozákonný variant mena Balaám má starozákonnú podobu Bileám.

Balaámova oslica - Oslica veštea Balaáma, ktorá ustúpila na ceste anjelovi Pána, ktorého Balaám, kým zviera neprehovorilo ľudským hlasom (Numeri 22,22-32). Námet považovaný za predobraz *Neveriaceho Tomáša* (pozri Christologický cyklus III.).

Balzam - Zmes olejnatých živíc rozpustná v organických látkach, nie však vo vode. Používaná v lekárstve, kozmetike, maliarstve a na balzamovanie mŕtvych.

Baptistérium - Zvyčajne samostatná sakrálna stavba na západ od biskupského chrámu, zasvätená Jánovi Krstiteľovi. Centrála okrúhleho pôdorysu, uprostred s vodnou nádržkou na krst.

Baptisti - (Gr. **baptizain** - ponoriť). Protestantské cirkvi, ktoré uznávajú iba krst dospelých na základe ich slobodného rozhodnutia. Za jediné zjavenie považujú Bibliu. Volia si svojich kňazov. Prvá baptistická obec bola založená roku 1609 v Amsterdame.

Baraita - Aramejsky. Texty, ktoré neboli zahrnuté do Mišny, ale v niektorých rabínskych školách sa používali. Apokryfná Mišna.

Bar Kochba - Vlastným menom Simon Bar Kosiba, vodca neúspešného 2.židovského povstania proti Rimanom v rokoch 132-135. Listy adresované Bar Kochbovi boli objavené v Kumráne. Menom Bar Kochba = Syn hviezdy ho roku 132 pomenoval rabbi Akiba, ktorý v ňom videl mesiáša zvestovaného v Numeri (24,17).

Barok - Umelecký a kultúrny sloh, ktorý vznikol ako reakcia na humanizmus a renesanciu. Od pol. 16.st. do pol. 18.st. sa barok udomácnil v Európe, najmä v katolíckych oblastiach.

Vzhľadom na svoj dosah a uplatnenie vo všetkých umeleckých prejavoch sa považuje za posledný európsky univerzálny sloh.

Basma a oklad - Zlatý alebo strieborný tepaný kryt chrániaci okraje ruskej ikony. Oklad pokrýval všetky väčšie plochy (všetky okrem tváre a rúk).

Bazilika - Rozsiahla krytá trojloďová alebo viacloďová stavba obdĺžnikového pôdorysu so strednou loďou širšou ako bočné lode. Vnútorňý priestor osvetľujú bočné otvory vyvýšenej strednej lode. Prvé významnejšie stavby z kresťanských čias vznikli už v 4.storočí. Vrcholné obdobie v románskom období a gotike.

Bazilišok - Stredoveká predstava draka vysedeného hadom z mýtického vajca. Zobrazovaný ako dráčik s hlavou kohúta a dvoma rohami. Symbolizuje smrť a pri Kristových nohách slúži ako symbol triumfu kresťanstva.

Bedrové rúško - Perizonium. Pás látky okolo pása previazaný na uzol. V kresťanskom umení mal spôsob výtvarného podania Kristovho bedrového rúška vlastný význam a umožňoval datovanie vzniku diela, prípadne identifikáciu autora.

Bel - (Akkad. pán alebo boh). Od pol. 16.st.pr.Kr. titul najvyššieho babylonského boha Marduka.

Bestiár - Stredoveké literárne dielo opisujúce skutočné alebo domnelé zvieratá žijúce v ďalekých krajoch. Bestiáre patrili medzi najrozšírenejšie ilustrované diela stredoveku.

Biblia moralisée - (Fr.). Vznikla okolo roku 1230 vo francúzskom prostredí na dvore Ľudovíta Svätého, v Paríži. Na každej strane je najčastejšie osem medailónov, vždy dva vedľa seba, orámované starofrancúzskym textom. Hore bývajú medailóny so starozákonnými typmi, dole s christologickými alebo moralizujúcimi výkladmi. Časté sú cirkevné a vieroučné témy: Cirkev a Synagóga, sekta albigénskych, svätokupectvo, zlí kresťania, preláti a mnísi, kázeň, žobravé rády, pápežstvo. Celkom chýba mariánska tematika.

Biblia pauperum - (Lat. Biblia chudobných). V stredoveku sa takto označovali skrátene a lacnejšie vydania Biblie, určené pre chudobných kňazov, mníchov a vzdelancov. Neskoršie sa názov používal pre zjednodušené a ilustrované Biblie, ktoré pomocou obrázkov podávali biblické príbehy, najčastejšie z Nového zákona, alebo iba z evanjelií. Kniha bola založená na kreslených ilustráciách sprevádzaných krátkym textom, pričom každej novozákonnej scéne zodpovedajú dve udalosti zo Starého zákona. Biblia pauperum bola obľúbená najmä v 15.storočí.

Bibliofágia - (Z gr. **biblíó** = kniha; **fágeín** = žrať). Pôvodne magická praktika odvodená z homofágie (ľudožrúctva). Jedenie spisov bolo prostriedkom na pochopenie pravdy obsiahnutej v spise. V opačnom zmysle jeden z trestov určený pre kacírskych autorov, ktorých dielo malo byť touto cestou znehodnotené.

Bileám - Starozákonná podoba mena Balaám.

Birmovka - (Lat. firmare - potvrdiť) Slávnostný obrad nového potvrdenia viery. Jedna zo siedmich sviatostí katolíckej cirkvi. Vysluhuje ho zvyčajne biskup vkladáním rúk a pomazaním čela birmovaného posvätnou krizmou. U nás sa birmovanie udeľuje mladistvým

osobám, ktoré už prijali sviatosť oltárnu (eucharistiu). Vo východných cirkvách birmovanie udeľuje kňaz hneď pri krste.

Bloková kniha - Tlač z drevených dosiek pred vynálezom kníhtlače. Jednotlivé potlačené hárky boli lepené nepotlačenými stranami k sebe a potom sa zväzovali. Prvé blokové knihy v Európe pochádzajú zo zač.15.storočia.

Boáz - Hlavná postava Knihy Rút (2,8-9), vznešený betlehemský človek, syn Šalamúna. Príbeh tohto láskavého hospodára, ktorý dbal o blaho svojej rodiny aj robotníkov, tvorí paralelu k *Večeri v Emmauzoch* (pozri Christologický cyklus III.).

Brakteát - Vydutý medailón z tenkého kovu, iba s lícnou stranou. Stredoveká strieborná jednostranná minca rozšírená v severnej a strednej Európe.

Bukolický - (Z gr. **bukoli** - pastieri v delte Nílu). Vzťahujúci sa k starovekému pastierskemu životu.

Byzantská ríša - Historický štátny útvar vo východnom Stredomorí, ktorý vznikol roku 397 rozdelením Rímskej ríše na východnú a západnú časť. Hranica medzi obidvoma časťami bola na západ od Balkánskeho polostrova. Východorímska ríša pretrvala aj po zániku Západorímskej ríše (476) a premenila sa na *Byzantskú ríšu. Jej pád 1453 sa považuje za pomyselný medzník medzi stredovekom a novovekom. Byzantské umenie sa formovalo spočiatku pod vplyvom helenistickej tradície. Ovplyvnilo ho aj islamské a perzské umenie. Vlastný charakter nadobudlo v 6.storočí v ravenskej tvorbe.

Cibórium - (Lat. cibus - pokrm). Schránka v podobe kalicha s vrchnákom, vyrobená z drahého kovu, určená na posvätené hostie. Tiež strieška nad oltárom.

Cinárstvo - Výroba cínového riadu a ozdobných predmetov. Predmety zdobené reliéfmi, rytinami, gravírovaním, leptaním, tepaním apod.

Cingulum - Šnúra alebo šerpa, ktorou je previazané kňazské alebo mníšske rúcho.

Cirkev - (Z gr. **Kyriaké** - Pánova, patriaca Pánovi). Cirkev predstavuje kresťanské spoločenstvo, nazývané aj spoločenstvo *Nového zákona alebo Boží ľud. Latinským ekvivalentom slova cirkev *ecclesia.

Lat. ecclesia = zbor, zhromaždenie ľudu. Ide o *kalk gr. výrazu **ekkleisia** (z gr. **ek-kaleó** = zavolať, zvolať). Gr. ekklesia je tiež *kalkom hebr. **kahal/kehila** = sústredenie, celok, zhromaždenie. V hebrejskej literatúre sa výraz kahal používa na označenie celého ľudu (**kehal-amím, kehal-gojim** = zhromaždenie národov //Genezis 28,3; 35,11).

Cirkevní otcovia - Pôvodne označenie biskupov ako svedkov kresťanskej tradície. Dnes označenie starokresťanských cirkevných spisovateľov s osobitnou autoritou.

Cnosti a Neresti - V náboženskej literatúre a výtvarnom umení alegorické znázornenie kladných a záporných vlastností kresťana. Najčastejšie sa spomína sedem Cností a sedem Nerestí. Štyri kardinálne Cnosti boli známe už v antike (Spravodlivosť, Odvaha, Múdrost', Umiernenosť).

Červ hriechu - Motív stuhy vinúcej sa spod trónu Krista sudcu smerom k pažeráku Leviatana. Symbolizuje riekou hriechu a súčasne je alegóriou jednotlivých hriechov aj

hriešnych pozemských kráľovstiev. Súčasť námetu *Posledný súd* na pravoslávnych ikonách (pozri Apokalyptický cyklus).

Dekalóg - (Gr. **deka logos** - desať slov). Desať Božích prikázaní zapísaných na doskách zákona. Prvé dosky zákona boli popísané na obidvoch stranách a boli dielom Božím, rovnako ako písmo vyryté na nich (Exodus 32,16). Mojžiš ich roztrieštil, keď sa nahneval na modloslužobníctvo Izraelitov, ktorí sa klaňali zlatému teľaťu. Na druhé, kamenné dosky napísal Mojžiš podľa Božieho návodu slová zmluvy, desatoro prikázaní (34,1; 34,28).

Dalmatika - Obradný odev diakona, voľný odev s krátkymi rukávmi a na prednej časti s dvoma vertikálnymi pásmi spojenými na hrudi rovnako širokým priečnym pásom. Názov odvodený z rímskeho občianskeho odevu - tunica Dalmatica.

Deň Zmierenia/deň Pokánia - Židovský sviatok *Jom kippur

Deuterokanonický - Druhotne prijatý a uznaný katolíckou a pravoslávnu cirkvou. Katolícky termín pre starozákonné knihy obsiahnuté v gréckej Septuaginte, ale nie v Hebrejskej biblii.

Devocionálny - (Lat. devotio - nábožnosť). Slúžiaci na zvýšenie zbožnosti. Devocionálne predstavujú predmety a pomôcky, ako sú krížiky, ruženec, medailóniky, ikony a pod. Cirkevným požehnaním sa tieto predmety stávajú svätinami/devocionálami.

Devotio moderna - (Lat. Moderná zbožnosť). Neskorostredoveké asketické náboženské hnutie, ktoré vzniklo v 14.storočí v Holandsku a odtiaľ sa rozšírilo do Francúzska a strednej Európy. Zrodilo sa v čase úpadku zbožnosti a existovalo vo forme kongregácie Bratov spoločného života, z ktorého vyšiel aj autor najvýznamnejšieho diela hnutia *Imitatio Christi/Nasledovanie Krista*, Tomáš Kempenský (pozri Christologický cyklus I.: *Pašiové nástroje*). Devotio moderna označované aj ako hnutie zbožnosti laikov uvoľnilo jednotlivca z cirkevnej pospolitosti a do popredia stavalo vzťah jednotlivca k Bohu. Uprednostňovalo individuálnu zbožnosť, pričom viera mala byť len aktom intuície a etickým princípom. Hnutie kládlo dôraz na vnútorný život jednotlivca a viedlo veriacich k meditatívnej zbožnosti. Podnietilo zakladanie náboženských komunít kňazov a laikov pod menom Bratia spoločného života. V 2.pol.15.storočia malo komunitu aj v Bratislave.

Diadém - Drahocenná čelenka, pôvodne (v antike) kráľovská.

Diaspóra - (Gr. rozhodenie, rozptýlenie) Náboženské alebo etnické spoločenstvo žijúce rozptýlene v rámci iného spoločenstva. Najznámejšiu diaspóru tvorili palestínski *Židia v *Asýrii a Babylonii v 8.-6.st.pr.Kr. a v Malej Ázii v 1.-2.storočí.

Diptych - (Gr. **di** - dve, **ptychos** - násobný). Staroveké dvojité písacie tabuľky (drevené, slonovinové, kovové) s pántmi alebo ohybným spojivom. Ich vnútorné strany boli pokryté tenkou vrstvou vosku, na ktorú sa ryli mená patriarchov, biskupov, veriacich, aby sa čítali pri spomienkovej modlitbe počas slávenia eucharistie. Vyčiarknutie mena z diptychu znamenalo exkomunikáciu. Neskoršie stredoveký dvojdielny skladací oltár alebo tabuľový obraz.

Dóm - (Lat. domus Dei - dom Boží). Pôvodne každý hlavný kostol väčšieho mesta. Biskupský kostol s kapitulou. Tiež katedrála. Názov používaný predovšetkým v severnej

Európe a nemeckých krajinách. V Taliansku je názov dóm (duomo) vyhradený pre diecéznu katedrálu.

Donátor - Darca umeleckého diela. V stredoveku najčastejšie panovník, šľachtic alebo neskoršie príslušník bohatého meštianstva

Dračia siatba - Grécky mytologický príbeh o kráľovi Kadmovi, ktorý získal svojich vojakov tak, že zasial do zeme zuby Áresovho draka.

Droléria - Drobná žartovná kresbička charakteru ilustrácie. Predchodca karikatúry.

Duálny systém - Nábožensko-filozofický systém založený na princípoch dvoch protikladných síl, dobra a zla, a ich vzájomnom boji. Príznačný pre staroveké východné náboženské predstavy.

Dvadsaťštyri starcov - Motív nebeského sudcovského zboru, zloženého z dvanástich starozákonných prorokov a dvanástich apoštolov (pozri Apokalyptický cyklus).

Ebioniti - Pôvodne jedno z označení kresťanov vo vnútri židovskej skupiny, neskoršie označenie židokresťanov a od 2.storočia označenie židokresťanskej sekty. Jej stúpenci dodržiavali židovské obrady a niektorí spochybňovali Ježišov božský pôvod. Pokladali ho za syna Márie a Jozefa, do ktorých vstúpil Duch Svätý. Základom ich učenia bola viera v príchod Kráľovstva dobra, ktorým sa zavŕši zápas so zlom (pozri Apokalyptický cyklus: *Spútanie draka*).

Ecclesia - (Lat. prepis gr. výrazu **ekklésia** < herb. kahal/kehila = zhromaždenie). *Cirkev, kresťanské spoločenstvo, nazývané aj spoločenstvo Nového zákona alebo ľud Boží.

Ecclesia a Synagóga - Vo francúzskom a talianskom gotickom umení personifikácia víťazného a múdreho kresťanstva v protiklade k porazenému a nepoučiteľnému judaizmu, stelesnená najčastejšie ženskými postavami múdrej Ecclesie/Cirkvi s korunou na hlave, mečom alebo horiacou fakľou a *Synagógou, ktorej koruna z hlavy padá a má oči zakryté šatkou na znamenie duchovnej slepoty.

Edikula - Pôvodne samostatná menšia sakrálna stavba, neskoršie výklenok v stene v tvare drobného chrámu.

Edomčania - Potomkovia Ezaua, ktorí obývali územie medzi Mŕtvym morom a Elamským zálivom. Pre bohatstvo železnej rudy a výhodnú polohu ich územia, ktorým viedla dôležitá obchodná cesta od Červeného mora na sever, dochádzalo medzi Edomčanmi a Izraelitami k častým vojnám. Edom ako pomenovanie ich krajiny sa čiastočne prekrýva s názvom Idumea.

Egeria/Etheria/Aetheria/Eucheria – V starších pojedaniach s doplnkom Silvia. Autorka správy o putovaní po posvätných miestach (Itinerarium Egeriae), ktoré podnikla pravdepodobne v období 393/394. Egeria bola vznešená rehoľníčka a pútnička, ktorá navštívila Jeruzalem, kde strávila tri roky a odtiaľ navštevovala jednotlivé miesta (napr. Kafarnaum; pozri Christologický cyklus II.: *Uzdravenie chromého*). Z Jeruzalemu cestovala potom na *Sinaj a do Egypta, do Edessy, Konštantínopola, kde spracovala svoje zážitky z ciest. Dôležitou súčasťou jej správy je doplnok o liturgii v jeruzalemských chrámoch.

Autorka pochádzala snáď z Provensálska, jej meno sa v texte nenachádza, ale pochádza z listu španielskeho opáta Valeria (7.st.).

El - (Hebr. pán). Označenie boha v najširšom zmysle slova. Tiež kanaánsky, hebrejský stvoriteľský boh uctievaný od 2500 pr.Kr. až do 700 po Kr. Mal rôzne synonymá: El-Eljón (najvyšší boh), El-Olam (večný boh), El-Bétel (boh búrok) a ďalšie.

Elam - Staroveký štát na území juhozápadného Iránu s hlavným mestom Súzy. Dejiny Elamu sú úzko späté s dejinami Mezopotámie.

Eleusa - (Gr. Cituplná). Pravoslávny typ Madony láskyplne sa skláňajúcej k dieťaťu. Na ruských ikonách typ Umilenije, v talianskom umení typ Mária dell umiltá (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

Elízeus/Elíša - Izraelský prorok (9.st.pr.Kr.), učeník a nástupca Eliáša, do ktorého prestúpil duch jeho majstra. Život Elízea opradený početnými zázrakmi. Bol svedkom Eliášovho nanebovzatia (2Kráľov 21 a nasl.) a tvorí predobraz príbehu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Emblém - Vo výtvarnom umení grafický znak spájajúci slovo a obraz do jedného celku.

Empora - Ochodza nad postrannými loďami chrámu; otvorená stĺporadím do hlavnej lode.

En face - (Fr.) Pohľad na tvár spredu, jej zobrazenie.

Enkaustika - Antická technika maľby horúcim farebným voskom na kameň, drevo alebo plátno.

Eóny - (Z gr. **aión** - epocha). V Biblii (*Septuaginta) eón/aion je prekladom hebrejského výrazu "olam", ktorý znamená trvanie, svet, trvanie sveta (v minulosti: "me-olam" i budúcnosti: "ad-olam") a v množnom čísle "olamim" označuje veľmi dlhú dobu.

V niektorých starovekých gnostických smeroch eóny sú anjeli, ktorí vznikli ako vyžarovanie Absolútna. Účinkujú ako prostredníci medzi materiálnym svetom a jeho božským pôvodom. Najvyššie chronometrické jednotky. Veky ľudstva. Ich striedanie a pôsobenie je v moci anjelských bytostí.

Epifánia - (Gr. zjavenie, výjav). Zjavenie božstva. Názov sviatku, ktorým si cirkev pripomína tri udalosti, ktoré zjavili Krista svetu: poklona mudrcov z Východu, krst v rieke Jordán a zázrak v Káne.

Epitaf - (Gr. **epi** - na, **tafos** - hrob). Doska s nápisom, alebo nápis na hrobe, na pomníku. Reliéfna náhrobná tabuľa v stene alebo dlažbe kostola.

Eridu - Archeologická lokalita v Mezopotámii, v oblasti dnešného irackého pobrežia Perzského zálivu (6.-5.tis.pr.Kr.).

Eros - (Gr. láska). V gréckej mytológii bol Eros synom bohyně zmyselnej lásky, Afrodita. Svojimi šípmi spôsobil lásku smrteľníkov aj bohov. Od neho boli odvodení eroti, poslovia bohov, ktorí tiež sprevádzali človeka životom. Nakoniec splynuli s géniami rímskeho náboženstva, ktorí chránili dušu človeka počas jeho života, aby ju napokon dovedli do neba.

Esejci/Eséni - (Zo sýr. hasayá - zbožní ľudia). Neskoršia židovská sekta, ktorá prekvitala v Palestíne medzi 2.st.pr.Kr. a 2.st.po Kr. Jej zakladateľom bol Učiteľ spravodlivosti (jeho pravé meno je neznáme), ktorý okolo 150 pr.Kr. v očakávaní blízkeho konca sveta pobádal Židov k prísrnemu zachovávaní Zákona. Jeho stúpenci sa združovali do spoločenstiev. Najznámejším z nich bola kumránska komunita mníšskeho rázu na púšti pri Mŕtvom mori. Niektorí bádatelia predpokladajú, že istú časť svojho života v niektorom z týchto spoločenstiev žil aj Ježiš. Základom učenia esejcov bola dualistická viera, presvedčenie o večnom zápase medzi dobrom a zlom, ktoré bude nakoniec zavŕšené víťazstvom synov svetla nad synmi tmy. Esejci aktualizovali starozákonnú myšlienku mesiášstva, očakávali mesiášov príchod v blízkej dobe a pokladali za svoju úlohu pripraviť pôdu na jeho príchod. Niektorí vedci ich pokladajú za predchodcov kresťanov.

Eschatológia - (Z gr. **eschatos** = posledný, najkrajnejší, najvzdialenejší, najhorší). Hoci sa výraz **eschatos** prekladá takmer výhradne ako posledný, v skutočnosti má viac významov. Gr. výraz **ta eschata** je prekladom hebr. slov **achar, achor, acharon, acharit**, ktoré znamenajú "to, čo príde": hebr. **be-acharit ha-jamim** = po sledu dní, t.j. v budúcnosti sa prekladá (*Septuaginta) do gréčtiny výrazom **ep' eschatón tón hémerón** alebo **ep' escható tón hémerón**. Bol by zásadný omyl (C. Tresmontand: Hebrejský Kristus, str. 118) prekladať ho "v posledných dňoch". Eschatológia je učenie o „veciach posledných“, tých najvzdialenejších, alebo správnejšie, o tom čo príde: o konečnom ľudstva a jednotlivca, o poslednom súde (ktorý podľa stredovekých očakávaní bude krajne zlý, strašný...).

Etnarcha - (Gr. **ethnarchés** – vládca ľudu, knieža). Vládca nad určitým vymedzeným územím bez titulu kráľ.

Etruskovia - Staroveký národ žijúci v Taliansku na území dnešného Toskánska. Kultúrny rozkvet v 6.st.pr.Kr. bol podmienený jednak gréckou kultúrou, jednak vlastnou villanovskou kultúrou a orientálnou tradíciou. Etruskovia istú dobu ovládali aj Rím. Veľkú úlohu v ich živote malo náboženstvo úzko späté s kultom mŕtvych. V 1.st.pr.Kr. splynula etruská kultúra a umenie s rímskou antickou kultúrou.

Eucharistia - Sviatosť oltárna. Obrad, počas ktorého kňaz rituálne mení podstatu pozemských atribútov, chleba a vína, na atribúty božské, telo a krv Krista. Eucharistia sa pôvodne slávila formou ďakovnej modlitby, dnes má podobu svätej omše zvanej Večera Pána. Symbolmi eucharistie sú chlieb, víno, kalich alebo miska a ryba. Svoju ustálenú podobu nadobudla v Korintu už dvadsať rokov po Ježišovej smrti. Alegorickú podobu eucharistie predstavuje *mystický lis* a *mystický mlyn* (pozri Christologický cyklus I.).

Evanjelium - Z lat. evangelium < gr. **euangelion** < hebr. **besora** s významom: správa, zvesť, väčšinou, nie však vždy dobrá zvesť. V kresťanskom teologickom význame je evanjelium novozákonný termín pre zvesť o príchode Božieho kráľova a narodení Ježiša Krista. Od 2.storočia sa slovo evanjelium stalo aj termínom pre označenie spisu o živote a účinkovaní Krista.

Evanjelium ebionitov - *Apokryfné evanjelium zachované iba vo fragmentoch, ktoré používala heretická sekta *židokresťanov vo východnom Jordánsku. Spis písaný v gréčtine

vznikol v 2.storočí a obsahuje myšlienky adopcionizmu, podľa ktorého Ježiš prišiel na svet ako človek a Boh ho adopciou prijal za svojho Syna.

Evanjelium Hebrejov - *Apokryfné evanjelium, ktoré používali palestínski kresťania hovoriaci hebrejsky alebo *aramejsky. Vzniklo pradedopobne v Egypte 2.storočia a v 3.storočí bolo pokladané za hebrejský originál Matúšovho evanjelia. Jeden z najvýznamnejších kresťanských teológov Hieronymus (†420) ho preložil do gréčtiny a latinčiny (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

Exegéta - (Lat. exegéza - výklad). Ten, kto sa zaoberá kritickým výkladom textov, najmä biblických.

Ezau - Prvorodený syn Izáka a Rebeky, Jákobovo dvojča. Svoje prvorodenecké právo predal za miskú šošovice. Biblia ho považuje za praotca Edomčanov. Týmito udalosťami vysvetľuje a posväcuje vzájomný bratský vzťah Izraelitov a Edomčanov, v ktorom sú Edomčania podriadení Izraelu - Ezau sa vzdal otcovského dedičstva (Genezis 25,27-34).

Farizeji - (Gr. **pharisaio**; aram. = perišayyá; hebr. **peruším/páraš** = oddelení, odlúčení). Predstavitelia židovského smeru z čias 2.st.pr.Kr.-1.st. po Kr., v období *Machabejcov. Pôvodne boli spätí s hnutím *chasidov a mali podobné mimoriadne prísne náboženské a politické postoje. Politicky vystupovali proti židovskej dynastii *Hasmoneovcov a herodesovskej vláde, nábožensky zasa proti kňazstvu jeruzalemského chrámu a saducejom, ktorí naopak herodesovskú politiku podporovali. Farizeji kládli dôraz na rituálnu čistotu, odvádzanie desiatok z potravín a zachovávanie sabatu. Boli obdivovaní a mali dokonca politickú moc. V ich učení sa objavujú myšlienky vzkriesenia mŕtvych (*Flavius v Židovských starožitnostiach píše, že verili v nesmrteľnosť duše a v to, že sa cnostní po smrti budú môcť vrátiť späť do života).

Fénix - Bájnny vták, ktorý sa ako symbol znovuzrodenia sám spaľuje a z popola sa znova rodí. Symbol zmŕtvychvstania Krista.

Filemon - Kresťanský majiteľ otroka Onezima, ktorý sa jeho prostredníctvom obrátil na apoštola Pavla a stal sa Pavlovým spolupracovníkom (Filemonovi 19).

Filištínci/Pelištejci - Kmeň neobjasneného pôvodu, podľa Starého zákona Kréťania, ktorých domovina sa nazývala hebr. **Pelešet**. Podľa dnešných bádateľov išlo o druhú utečencov z Dórmí zničených achájskych štátov v egejskej oblasti Grécka. Alebo išlo o migrantov z Balkánu, Ilýrie alebo z Kréty. Niektorí lingvisti odvodzujú meno Pelištejec od gréckeho **Pelasgoi**, názvu predgréckeho obyvateľstva v oblasti okolo Egejského mora. Koreň slova Pelištejec (pltt) v hebrejčine doložený vo význame “valiť sa“ (premiestňovať sa/sťahovať sa), z toho zrejme “váľať sa“ (po porážke v prachu a popole), čo bolo pre izraelských čitateľov Biblie určite príťažlivou etymologizáciou (odozva v Ezechielovi 27,30; Micheášovi 1,10).

Prvý raz Filištínci/Pelištejci objavili v čase Ramsesse III. (1185 pr.Kr.). Potom, čo utrpeli od Egypta porážku, usadili sa bývalí lúpežnícki útočníci na východnom pobreží Stredozemného mora. Obsadili južnú, prímorskú časť Palestíny, možno ako egyptskí usadlíci. Ich najväčšími mestami boli Gaza, Aškalón, Ašdót, Ekron. Prenikali na sever a na konci doby sudcov (1000 pr.Kr.) si podmaňovali aj Izraelitov. Zohrali veľkú úlohu pri páde vlády kráľa

Saula. Porazil ich kráľ Dávid (1Samuelova 27; 2Samuelova 5,25). Podľa Pelištejcov bola nazvaná krajina Palestína (pozri Christologický cyklus II.: *Anjeli obsluhujú Ježiša na púšti*).

Firmament - (Z lat. firmus - pevný). Pevná nebeská kupola.

Flagelanti - (Z lat. flagellum - bič). Stúpenci stredovekého asketického náboženského hnutia považujúci sebačičovanie za prejav kajúcnosti.

Flámske umenie - Samostatný výtvarný prejav (maliarsky), charakteristický pre južné provincie Flámska. Flámske maliarstvo vytvorilo typický barokový vzrušený prejav, ktorý vyvrcholil v diele P. P. Rubensa (16.-17.st.).

Flámsko - (Flám. Vlaanderen, fr. Flandre, z toho častý, predovšetkým český, variant Flandry). Historické územie dnešného západného Belgicka a priľahlých oblastí Francúzska a Holandska. Popri Taliansku hospodársky najvýznamnejšia oblasť Európy (mestá Bruggy, Gent, Ypry boli strediskami remesiel a obchodu, s významnou samosprávou). Počas holandskej buržoáznej revolúcie 16.storočia sa väčšina flámskych miest pridala na stranu stavov proti feudálnej moci predstavovanej španielskym kráľom Filipom II. Po dobytí španielskymi vojskami sa politický vývoj Flámska uberal iným smerom ako vývoj Holandskej republiky.

Fórum - V starovekom Ríme námestie, stredisko obchodného, spoločenského a politického života. Malo pravidelný štvoruholníkový pôdorys a bolo obklopené významnými budovami a často sochami a stĺpmi. Najznámejšie bolo Forum Romanum v Ríme, ležiace medzi Kapitolom a Palatinom, z ktorého vychádzali cesty do provincií.

Frýgická čiapka - Kužeľovitá čiapka s horným cípom prehnutým dopredu. Pomenovaná podľa kmeňa Frýgov, obyvateľov Frýgie, historického územia v dnešnom severozápadnom Turecku, obývanom predtým Chetitmi, s hlavným mestom Gordion. Rozmach Frýgie sa datuje do 8.st.pr.Kr.

Funerálny - Pohrebný.

Galia - (Lat. Gallia.) Historické územie obývané prevažne Keltmi, ktorých Rimania nazývali Galmi. Predalpská Galia sa rozprestierala v dnešnom severnom Taliansku, Zaalpská Galia zaberala územie medzi Pyrenejami, Stredozemným morom, Alpami, Rýnom a Atlantickým oceánom.

Galilea – (Z hebr. **ha-galil** = kruh, okruh, oblasť). Historické územie na severe Palestíny západne od rieky Jordán a Genezaretského jazera. V 2.tis.pr.Kr. obývaná Kanaáncami, v 13.st.pr.Kr. Izraelitmi, v čase vlády kráľa Dávida a Šalamúna bola súčasťou Judsko-izraelského kráľovstva. 733-104 pr.Kr. ovládaná Asýřčanmi. Poloha Galiley sa čas od času menila. Počas babylonského zajatia v 6.st.pr.Kr. časť obyvateľstva, ktorá nebola zavlčená do Babylonie, sa pomiešala s inými národmi. Obyvateľstvo hovorilo svojráznym dialektom. V čase Ježišovho pôsobenia jedna z rímskych provincií Palestíny. Tu prežil Ježiš detstvo a začal službu, preto ho niekedy nazývali aj Galilejský (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš v dome Marty a Márie*).

Ganymedes - V gréckej mytológii krásny syn dardanského kráľa Troa. Erosovým šípom zasiahnutý Zeus, premenený na orla, ho odniesol na Olymp a urobil z neho čašníka, ktorý roznášal hodujúcim bohom nektár a ambróziu.

Gedeon - Sudca, ktorý vyslobodil Izrael z rúk Midjancov, beduínskeho národa, ovládajúceho v tom čase strednú Palestínu. Príbeh Gedeona, ktorý žiadal od Boha znamenie súhlasu pred bojom (Izaiáš 9,3), tvorí paralelu k *Neveriacemu Tomášovi* (pozri Christologický cyklus III.).

Gematria - (Hebr. geometria). Staroveká numerológia. V antike obľúbené učenie o číslach, ktoré ich chápe ako písmená alebo číta písmená ako čísla. Hoci ide vlastne o hru, starovekí ľudia ju brali veľmi vážne a gematria mala svoje miesto aj v kresťanstve.

Gemma - Drahokam, prípadne sklo, so zahĺbeným, rezaným alebo rytým reliéfom.

Génus - (Lat.) V rímskej mytológii ochranná sila, strážny duch. Pôvodne personifikácia mužskej plodnosti a stvoriteľskej sily v starorímskom náboženstve. Neskôr označenie pre ochranného ducha jednotlivcov, prípadne miest a národov. Od 17.storočia označenie idealizovaných mužských, ale aj ženských okridlených bytostí.

Gnosticizmus - (Gr. **gnosis** - vedomosť, poznanie). Nábožensko-filozofický prúd v 1.-3.storočí, ktorý vznikol zmiešaním judaisticko-kresťanského náboženstva s rôznymi orientálnymi náboženskými predstavami a mystickými prvkami helenistickej filozofie. Podľa gnostikov svet je dielom nižšieho boha Demiurga, je zlý, nedokonalý a nepriateľský všetkému duchovnému. Kristus je iba poslom Najvyššieho Boha, nemal ľudské telo, ani nezomrel na kríži, ale priniesol poznanie (gnosis) pre cestu ku spásu. Hnutie malo niekoľko učiteľov, z ktorých každý mal odlišnú interpretáciu gnosticizmu.

Gotika - Umenie vrcholného a neskorého stredoveku, približne od 12.-16.storočia. Gotický sloh vykazoval veľké odlišnosti v jednotlivých západoeurópskych krajinách. Pre architektúru sú typické odľahčené nosné múry, dômyselný oporný systém a veľké chrámy bazilikového typu - katedrály.

Graffiti - (Z gr. **grafein** - písať). Špeciálny výtvarný prejav. Staroveké písmenové rytiny na stenách pamätihodných stavieb. Veľa rytých nápisov po sebe zanechali križiaci a stredovekí pútnici v Palestíne.

Grál - (Starofranc. graal - misa). V kresťanskej mystike misa, z ktorej jedol Kristus pri Poslednej večeri a do ktorej Jozef Arimatejský (alebo anjeli) pri ukrižovaní zachytili jeho krv.

Gryf - (Z gr. **gryps**). Mýtické zviera, najčastejšie s telom leva, s hlavou, pazúrmí a krídlami orla, symbolizujúce vládu nad vzduchom (orlia hlava a krídla) a nad zemou (levie telo). V staroveku gryf zosobňoval múdrosť, dôvtip, bdelosť a odvahu. Gryf má svoj pôvod v Egypte a v Mezopotámii, často sa objavuje v perzskom a indickom umení. Na území Grécka je známy už v minojskej a mykénskej kultúre. V Grécku bol jedným atribútom boha Apolóna, pokladal sa však aj za stelesnenie bohyně pomsty. V kresťanstve sa gryf stal symbolom božskej (vták) i ľudskej (zvíra) podstaty Ježiša Krista a spájal sa s nanebovstúpením. Bol dekoratívnym motívom v architektúre a bol rozšírený aj v heraldike.

Hádes - V gréckej mytológii vládca **podsvetia**, kde nemilosrdne trestal hriešnikov. V stredoveku zosobňoval peklo a nadobúdal podobu diabla s rohami a vtáčimi pazúrmí.

Hagar/Agar - Otrokyňa v domácnosti Abraháma, ktorá mu porodila syna Izmaela. Keď Abrahámová žena Sára porodila vlastného syna, musela Hagar opustiť dom svojich pánov. Od smrti ju s dieťaťom zachránil archanjel Gabriel, keď pred ňou na púšti otvoril prameň (Genezis 21,15-21).

Hagiografia - (Gr. **hagios** - svätý). Časť teológie zaoberajúca sa životopismi svätých a dejinami ich kultu. Vznikla v pol. 2.storočia. Účelové narábanie cirkevných spisovateľov s faktami vyvolalo kritiku v období humanizmu. Dnes je spolu s ikonografiou významným prameňom náboženského umenia.

Hasmoneovci - Židovská kňazsko-kráľovská dynastia, ktorá sa k moci dostala počas vzbury Židov proti vláde helenistickej dynastie Seleukovcov. Výsledkom ich boja bolo oslobodenie krajiny. Pod menom Machabejci/Makabejci vládli od roku 165 pr.Kr. do roku 37. Označenie Hasmoneovci používal v svojom diele rímsky historik židovského pôvodu Josephus Flavius.

Hebrejci/Hebreji - Iný názov Izraelitov. Izraeliti sú pôvodne názvom náboženským a nie etnickým. Názov Hebrejci používali (s určitým opovržením) pohanovia. Ani Hebrejci neboli pôvodne názvom národa, ale označením cudzincov, kočovníkov a tých, čo sú v službách cudzincov. Postupne sa však názov Hebreji zaužíval ako názov etnika a stotožňoval s názvom Izraeliti alebo Židia, ktorý je vnímaný ako výrazne etnický (odvodený od názvu Judovci, t.j. obyvatelia Judského kráľovstva pochádzajúci z kmeňa Jákobovho syna Júdu).

Helenizmus - (Gr. **Hellen** - Grék). Kultúrne obdobie staroveku počnúc výpravami Alexandra Veľkého v 2.pol. 4.st.pr.Kr., v ktorom sa šírila grécka antická kultúra do oblastí východného Stredomoria, Blízkeho východu, južného Talianska a inde. Tu dochádzalo k jej prepojeniu s miestnymi tradíciami.

Henoch - V Genezis (5,22-24) vystupuje ako potomok Adamovho syna Seta. V príbehu nezomiera, ale je Bohom vzatý na nebesá. V apokryfe Jubileá (4,17-23) vystupuje ako nebeský zvestovateľ. Údajne bol prvým človekom, ktorý sa naučil písať a oboznámil sa so základmi vedeckého uvažovania (1Henochova 6-16; 17-36; 72-82). Aj po svojom vzatí do neba ďalej plnil úlohu pisára. Dostal brko, aby zapísal všetko, čo mu povedia anjeli (2Henochova 19). Henochovo nanebovzatie zohralo istú rolu pri vzniku židovskej predstavy posmrtného života. Ranokresťanské apokalyptiky vyjadrujú nádej, že sa pred definitívnym koncom sveta spolu s prorokom Eliášom vráti na zem. Kniha Henochova je najcennejším historicko-literárnym zdrojom predstáv o anjeloch. Najstaršie časti pochádzajú zo 4.st.pr.Kr., no niektoré pasáže boli prepracované v 2.storočí. Spis je známy aj pod názvom Kniha múdrosti.

Herold - Stredoveký dvorný a šľachtický obradník, vyhlasujúci správy, rozhodnutia a príchod svojho pána. Zvyčajne znalec šľachtických rodokmeňov a heraldických znamení.

Hermes - V gréckej mytológii boh širokých ľudových vrstiev, ochranca pastierov a stád, pútnikov a poslov, boh obchodu, sprievodca podsvetím. V archaickom umení zobrazovaný ako starý bradatý muž, v klasickom a helenistickom umení ako mladý muž s barlou, s ovcou

cez rameno. Od tohto zobrazenia bola odvodená ikonografia *Dobrého pastiera* (pozri Christologický cyklus I.).

Héros - Antický poloboh zrodený zo spojenia boha a človeka. Hrdina, ktorému sa po smrti dostalo božskej úcty a mohol zasahovať do ľudského života na mieste, kde sa nachádzal jeho hrob.

Hesperidky - V gréckej mytológii tri dcéry Titana Atlanta a bohyne noci Nyx, ktoré strážili strom so zlatými jablčkami, zaisťujúcimi nesmrteľnosť bohov. Motív záhrady Hesperidiiek bol od renesancie chápaný ako alegória Cnosti.

Hieratický - Posvätný. Vo výtvarnom umení spôsob zobrazovania priestorových, významových alebo časových vzťahov (napr. zväčšovanie postáv svätých, umiestňovanie do stredu obrazovej plochy).

Hieros gamos - (Gr. posvätný sobáš). V mytológiách označenie pohlavného zväzku bohov, bohov a pozemšťanov, z ktorého vzniká potomstvo bohov alebo polobohov, héroov. Pozostatky predstáv sa nachádzajú jednak v mýtoch, jednak v *mystériách.

Hipodróm - V starovekom Grécku a Ríme závodisko na preteky v jazde na koňoch a vozoch.

Holandské umenie - Umenie od 16.storočia na území tzv. holandskej republiky (protestantsko-kalvínskej), zatiaľ čo ostatné dŕžavy Nizozemska (Flámsko) zostali v majetku dynastie španielskych Habsburgovcov. V 17.storočí vznikli amsterdamská, utrechtská, haagská, leydenská a delfská umelecká škola (Jan van Eyck, Lucas Leyden, Rembrandt van Rijn, Frans Hals...).

Homília - (Gr. kázeň). Duchovný príhovor kňaza, v ktorom sa vykladajú biblické texty a podáva sa ich mravné ponaučenie. Sú povinné počas nedeľnej omše a niektorých sviatkov.

Hora sveta - Jeden zo starovekých kozmogonických pojmov. Prapočiatok života, centrum sveta. Hora sveta bola najčastejšie zobrazovaná v podobe veže alebo kopca.

Hortus conclusus - (Lat. uzavretá záhrada). Pôvodne hortus conclusus symbolizuje raj a súvisí s uzavretou záhradou z Piesne Šalamúnovej (4,13). V neskorostredovekých zobrazeniach v ňom sedí Panna Mária s jednorožcom, symbolizujúcim nevinnosť a celý výjav je alegóriou nepoškvrneného počatia. Motív sa objavuje samostatne aj ako súčasť *Zvestovania* (pozri Christologický cyklus II.).

Hortus deliciarum - (Lat. záhrada rozkoše). Stredoveký spis z 12.storočia, definujúci rôzne podoby raja.

Hosana - (Hebr. **Hoša'na** - Vyslobod', opatruj, pomôž!). Radostný pokrik účastníkov slávnosti stánkov. V kresťanskej liturgii v chybnom preklade velebenie Boha (Sláva!).

Hradbová koruna - V Rímskej ríši udeľovaná prvému vojakovi, ktorý vstúpil na dobývané nepriateľské hradby. V stredoveku symbol nedobytnosti cnosti. Objavuje sa na hlave Panny Márie, Ecclesie, ale aj *Veľkej neviestky babylonskej* (pozri Apokalyptický cyklus). Personifikovanej Synagóge koruna z hlavy padá.

Chaldejci/Kaldejci - Polonomádske obyvateľstvo územia v južnej Mezopotámii. Neskoršie označenie poslednej babylonskej dynastie (629-539 pr.Kr.). Pred podporovaním chaldejských

vzbúrencov varoval Judeu prorok Izaiáš (23,13). Nakoľko mal v tom čase Babylon chaldejského kráľa, prorok používal označenie Chaldejec ako synonymum Babylončana (Izaiáš 13,19; 47,1-5). Výraz chaldejský sa niekedy používa nesprávne namiesto aramejský.

Chasidi - (Hebr. **chassidim** - zbožní). Od 2.st.pr.Kr. judaistické hnutie v Palestíne, vyznačujúce sa zvláštnym náboženským oduševnením, blízke hnutiu *farizejov. Od 17.storočia východoeurópske židovské hnutie, požadujúce úplnú zbožnosť a zrušenie rozdielu medzi prostými veriacimi, učencami a rabínmi.

Cherub - Mytologická okrídlená bytosť, anjel. V starom židovskom náboženstve služobný duch Jahveho. V biblickom podaní strážny duch raja (Genezis 3,23-24), ohlasovateľ Božej slávy, vykonávateľ jeho vôle.

Chiliazmus - (Gr. **chilioi** - tisíc). Stredoveké náboženské hnutie o druhom Kristovom príchode a o jeho tisícročnom kráľovstve na zemi. Súčasť stredovekého ľudového kacírstva.

Chiméry - V gréckej mytológii obluda, kombinácia leva, divej kozy a hada, ktorá mala obrovskú silu a zo všetkých troch papúľ chrlila oheň. V kresťanskom umení inšpirovala podobu démonov.

Chizkijáš/Ezechiáš - Zbožný kráľ Judey (721-693 pr.Kr.), ktorý prikázal očistiť Jahveho chrám a rozbiť bronzového hada, ktorého pôvodne dal vyrobiť Mojžiš počas putovania na púšti a postupne sa z neho stala modla. Chizkijáš sa pripojil k protiasýrskemu povstaniu podnietenému Egyptom a zvýšil obranyschopnosť Jeruzalema tým, že mu zaistil prívod vody vykopáním šíloašského tunelu (2Kráľov 20,20; Izaiáš 22,9).

Chlamyda - Starogrécky vrchný vlnený plášť nosený cez ľavé plece a späť kovovou sponou (fibulou).

“**Chlieb tváre**“ - Tiež predkladaný chlieb, t.j. taký, ktorý sa ako nekrvavá obeť kládol na oltár „pred tvár Jahveho“ vo svätyni Chrámu. Išlo o dvanásť bochníkov z predpísaného množstva jemnej múky, zoradených do dvoch radov po šiesti, na ktoré sa položilo kadidlo ako ohnivá obeť (Leviticus 24,7).

Chór - (Lat. chorus - kruhový tanec, spev). Priestranstvo pri hlavnom oltári pre duchovných a spevákov. Mierne zvýšené, prípadne oddelené zábradlím. Tiež záver chrámu, vyvýšené miesto pre organ, spevákov a hudobníkov. Spevácke chóry jestvovali v cirkvi od 4.storočia, pápež Gregor I. Veľký založil roku 601 školu cirkevného spevu, tzv. Schola cantorum.

Choréb - Názov vrchu, kde Jahve oznámil Mojžišovi svoj zákon. Jeho zemepisná poloha je neistá, do úvahy prichádza aj vrch Sinaj v južnej časti Sinajského polostrova.

Chrámová lod' - Pozdĺžny chrámový priestor medzi západným priečelím a chórom. Často vymedzená stĺporadím, piliermi, prípadne jednou bočnou stenou. Prirovnávaná k cirkvi, ktorá dopraví veriacich ku spásu.

Christologický cyklus - Vo výtvarnom umení námety vzťahujúce sa k postave Ježiša Krista.

Churriti - Kmene neznámeho pôvodu, možno z východnej Malej Ázie. V 2.pol.3.tis.pr.Kr. vytvorili v Sýrii malé mestské štáty, najvýznamnejší z nich Urkiš. Ovplyvnili Malú Áziu a severnú Mezopotámiu.

Ideogram - Znak pre určitý pojem, ktorý má ustálenú podobu obrázku. Báseň písaná alebo upravená do obrazca. Kaligram. Idiomatický - Využívajúci osobitné prostriedky jazyka, do ktorého je dielo preložené.

Idumea - Historický názov oblasti južnej Palestíny. Názov Idumea viac označuje geografickú oblasť ako názov Edom. Hasmoneovec Ján Hykarnos si Idumejcov podmanil a prinútil ich prijať obriezku, takže sa formálne stali Židmi (pozri Christologický cyklus II.: *Vraždenie neviniatok*).

Ídy - V starorímskom kalendári 13. (marec, máj, jún, október) alebo 15.deň v mesiaci. Dni mesačného splnu.

Ikona - (Gr. **eikon** - obraz). V byzantskom a východoslovanskom umení väčšinou prenosný obraz Krista alebo svätých maľovaný enkaustikou, neskôr temperami, obyčajne na drevenej alebo kovovej doske. Často preberá magické funkcie. Tento druh sakrálneho umenia má vo východných cirkvách svoj ustálený štýl.

Ikonoграфия - (Gr. **grafein** - písať). Štúdium figurálneho umenia, najmä pokiaľ ide o vyobrazenie Krista, Panny Márie a svätých. Spôsob zobrazovania predstáv, výjavov a postáv, najmä náboženských a mytologických. Náuka o spôsobe tohto zobrazovania, o obsahu a význame symbolických znakov na starých obrazoch.

Ikonoklazmus - (Gr. **klao** - lámam). Obrazoborectvo. Odmietanie uctievanie obrazov svätých. V rokoch 725-824 sa vo východnej cirkvi viedol spor o úcte k posvätným obrazom. Pod vplyvom islamu sa objavil názor, že úcta k obrazom je modlárstvom a byzantský cisár uctievanie roku 725 zakázal. Zákaz zrušila až roku 824 kráľovná Teodora.

Ikonopisec - Maliar ikon. Pôvodne sa ikony maľovali v kláštoroch podľa predpísaného byzantského kánonu. Neskoršie sa tejto tvorbe venovali aj svetskí umelci.

Ikonostas - (Gr. **eikon** - obraz, **statos** - stojaci). V pravoslávnom a gréckokatolíckom chráme drevená alebo kovová stena zdobená ikonami v troch radoch, umiestnenými podľa určitého ustáleného poriadku, oddeľujúca oltárny priestor od chrámovej lode s veriacimi.

Illuminácia - Kreslená alebo maľovaná výzdoba stredovekých rukopisov alebo prvotlačí.

Inkarnácia - (Lat. caro - telo, mäso). Vtelenie boha na človeka. Kresťanská náuka o vtelení Božieho syna, jedna zo základných dogiem cirkvi (Ján 1,14).

In situ - (Lat. na pôvodnom mieste). V archeológii hmotný dôkaz kultúry, predmet nalezenej na pôvodnom mieste.

Intertestamentárne obdobie - Obdobie medzi napísaním posledných kníh Starého zákona a vznikom novozákonných kníh (1.st.pr.Kr.-1.st.po Kr.).

Jahve - (Hebr. Som, ktorý som). Najčastejšie biblické pomenovanie Boha Izraelitov, jeho vlastné meno; v Biblii sa objavuje 6823krát. S týmto menom sa predstavil v podobe horiaceho kra Boh Mojžišovi (Exodus 3,13-15). V biblických textoch sa objavuje ako *tetragram* (slovo zo štyroch písmen - **JHVH**). Ku koncu babylonského zajatia ho Izraeliti prestali vyslovovať a nahradili ho slovom **Adonaj** (hebr. Môj Pán).

Jakín a Boáz - Dva bronzové stĺpy postavené pred vstupom do predsieni Šalamúnovho chrámu (1Kráľov 7,21; 2Paralipomena 3,15-17; pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). Boli symbolom stálosti a sily (Jakín - "Upevní"; Boáz - "V ňom je záštita").

Jákobov rebrík - Rebrík, ktorý videl vo svojom prorockom sne patriarcha Jákob. Rebrík siahla do nebies a po ňom zostupovali a hore stúpali anjeli. Boh prehovoril k Jákobovi a sľúbil mu za oddanosť svojmu kultu zem pre jeho potomstvo (Genezis 28,12).

Jednolodie - Jednolod'ový/halový kostol pozdĺžneho pôdorysu. Dôsledok gotických snáh o zjednotenie chrámového priestoru, ktoré vychádzalo z potrieb reformných rádov a ich pastoračnej činnosti.

Jechonja/Jechoniáš - Potomok kráľa Dávida v línii jeho syna Šalamúna. Syn Joziáša. Prišiel na svet v čase babylonského zajatia. Jeho meno uvádza evanjelista Matúš v *Kristovom rodokmeni* (Matúš 1,11; pozri Christologický cyklus I.).

Jeruzalemský kríž - Barlový alebo grécky kríž, medzi ktorého ramenami sú vo voľných poliach umiestnené ďalšie štyri barlové alebo grécke kríže.

Jiftách/Jefte - Jeden z hebrejských sudcov (okolo 1100 pr.Kr.). Aby si zaistil víťazstvo v boji proti Ammončanom, zložil Jahvemu sľub ľudskej obete. Pravdepodobne chcel obetovať otroka, ale keď sa triumfálne vrátil domov, ako prvého stretol svoju dcéru a musel ju obetovať na zápalnom oltári (Sudcov 11,29-40).

Jin a jang - Základné princípy staročínskej filozofie (jin - ženský, negatívny a temný princíp; jang - mužský, pozitívny a svetlý princíp).

Joas - Dvanásty kráľ Izraela (786-601 pr.Kr.). V čase jeho vlády bol Izrael pod tlakom Egypta, *Aramejcov a Judey. Joasovu politiku podporoval prorok Elízeus. Joas vyplienil v Judei Jeruzalem a poslušnosť porazených si zaistil tým, že so sebou odviezol rukojemníkov (2Kráľov 13,10-14). Príbeh návštevy Joasa u zomierajúceho Elízeusa je predobrazom motívu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Jom kipur/Deň zmierenia - Najväčší sviatok židovského kalendára, ktorý pripadal na 10.deň mesiaca tišri (september - október). Bol stanovený Tórou (Leviticus 16,29-34; 23,27-32; Numeri 29,7) ako deň očisty od hriechu. V ten deň je predošlé správanie každého človeka vážené na váhach a jeho osud je zapísaný a vpečatený do Knihy života Sefer ha-chajim (pozri Apokalyptický cyklus: *Váženie duši*). V tento sviatok starí Izraeliti vyhľadali do púšte capa *Azazela, ktorý bol rituálne obťažovaný hriechmi kmeňa. V časoch jeruzalemského chrámu vstupoval veľkňaz do veľsvätyne debír, aby predložil obeť a v oblaku dymu sa mu zjavil Jahve (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Josephus Flavius - (37-100), židovský vojvodca a historik. Pochádzal z kňazskej rodiny a po krátkom období strávenom s *esejcami sa v 19 rokoch stal *farizejom. Za židovskej vojny (66-74) organizoval odboj v Galilei ako veliteľ pevnosti v Jotapate. Keď bola dobytá, uprchol, ukryl sa so štyridsiatimi ďalšími v jednej jaskyni a potom, čo ostatní spáchali samovraždu, vzdal sa Rimanom. Od smrti ukrižovaním ho zachránila jeho veštbá. Rímsky vojvodca Vespasianus, ktorému Flavius prorokoval skvelú budúcnosť, ho po svojom

vyhlásení za cisára prepustil. Josephus potom prijal priezvisko cisárovej dynastie. Už na strane Rimanov sa zúčastnil obliehania Jeruzalema a ako člen rímskeho generálneho štábu pôsobil ako tlmočník Vespasianovho syna Tita. Potom sa vrátil do Ríma, kde žil ako cisárov poddaný a rentiér až do svojej smrti. Napísal dve významné diela, Dejiny židovskej vojny a Židovské starožitnosti. Prvé dielo napísal najprv aramejsky pre mezopotámskych Židov, potom ho vydal v gréčtine. V dvadsaťzväzkovom diele Židovské starožitnosti opísal históriu židovského národa od stvorenia sveta až do svojej doby. Flaviove diela poskytujú bádateľom neoceniteľný materiál o *intertestamentárnej a novozákonnej histórii. Za obzvlášť zaujímavé sa pokladá jeho svedectvo o Jánovi Krstiteľovi a Ježišom bratovi Jakubovi.

Júda - Štvrtý z dvanástich Jákobových synov, ktorého splodil s prvou manželkou Leou. Z jeho potomstva pochádzal Ježiš. Medzi svojimi bratmi rýchlo zaujal vedúce postavenie (Genezis 49,9). Jákobovo požehnanie Júdu je interpretované ako ubezpečenie, že sa mu dostane kráľovského postavenia a z jeho potomstva vzíde mesiáš. Jákob v požehnaní prirovnáva Júdu k levovi (symbol Krista), a preto sa táto pasáž pokladá za starozákonný predobraz *Vzkriesenia Krista* (pozri Christologický cyklus III.).

Kabala - (Hebr. dedičstvo, tradícia). Zbierka židovských náboženských spisov z 8.-9.storočia. Novoplatonizmom ovplyvnená židovská mystika, v stredoveku ústne šírená ako tajná náuka. Tajuplné výpočty umožňujú predvídať rozličné dáta. Bola obľúbená nielen medzi Židmi, ale aj kresťanmi. Veľmi rozšírený bol kabalistický spis **Sefer Jesirah** (Kniha žiary), známy ako Zohar (14.storočie).

Kadiš - (Aram. svätý). Židovská modlitba v podobe požehnanie a chvály. Chválospev, prednášaný pri predpísaných príležitostiach v synagóge, v dome smútku za zomrelých, pri pohrebe ap. Psychologicky slúži kadiš ako istý druh uvoľnenia citov smútiaceho. Plnú verziu prednáša kantor alebo osoba poverená vedením bohoslužieb. Z babylonského exilu sú doložené štyri verzie v aramejčine.

Kaducet - Palica rôznej dĺžky s krídelkami. Staroveký východný symbol rovnováhy a morálnej spravodlivosti, rozhodnutia a oznámenia. V antike bol kaducet atribútom božských poslov (Hermes). V ranom kresťanstve je súčasťou zobrazenia archanjela Michaela.

Kalambúr - Slovná hra založená na zvukovej podobnosti, alebo totožnosti významovo rozličných pomenovaní, alebo na mnohoznačnosti jedného pomenovania.

Kalk - Názov vzniklý presným prekladom štruktúrnych prvkov cudzieho výrazu a použitý podľa cudzej predlohy, avšak v inom význame a súvislostiach. Čitateľovi pochádzajúcemu z cudzieho prostredia je bez bližšieho vysvetlenia nezrozumiteľný. Kalky, najmä ich väčší počet, prezrádzajú existenciu cudzej predlohy a pomáhajú určiť podobu a vek pôvodného textu (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš v dome farizeja Šimona/Žena hriešnica, Uzdravenie posadnutého z Gerasy*).

Kalokagatia - (Gr.). Ideál harmónie telesných a duševných síl, súladu dobra a krásy, mužnej dokonalosti.

Kalota - Malá plochá klenba v kupole ranokresťanského chrámu.

Kanaán/Kanaan - Starší názov Palestíny (pozri Christologický cyklus II.: *Anjeli obsluhujú Ježiša na púšti*). Pôvodný názov syropalestínskej oblasti, najmä jej pobrežných častí, grécky nazývaných Foinikia/Fenícia.

Význam slova Kanaán nie je známy, niektorí lingvisti ho odvodzujú z akkad. kinachchu – purpur, čiže krajina, kde sa získava purpur, iní (Landsberger, 1967) to vyvracajú. Podľa Genezis (9,18 a nasl.) krajina pomenovaná podľa potomkov Noemovho vnuka Kenaana, nad ktorým Noe vyslovil kľatbu.

Od 3.st.pr.Kr. Kanaán obývali semitské kmene Kanaáncov/Kananejcov, ktorí sem priniesli mestskú civilizáciu a vytvorili rad mestských štátov. Približne v rovnakom čase prišli do Kanaánu prevažne semitskí Amorejci, pôvodom zo stepí na západnom brehu Eufratu, a obsadili hornaté oblasti na severe krajiny. Južné oblasti obsadili Pelištejci/Filištínci.

Izraeliti od Kanaáncov, ktorí prišli skôr, prevzali reč (Starý zákon označuje hebrejčinu ako kanaánsku reč alebo judskú reč, aby ju odlíšil od aramejčiny, ktorá v 6.st.pr.Kr. postupne nahradila hovorenú hebrejčinu), písmo a obyčaje, proti ktorým sa neskôr náboženský predstavitelia, proroci búrili.

Kappadokia - Hornaté územie vo východnej Malej Ázii s presne neurčenými hranicami (na juhu ohraničená pohorím Taurus). Po roku 17 zmenená na rímsku provinciu. Cez Kappadokiú viedla obchodná cesta, spájajúca Strednú Áziu s čiernomorskými prístavmi. Významná židovská diaspora (1Petra 1,1). V jaskynných maľbách sa zachovali zobrazenia *tetramorfu* (pozri Christologický cyklus I.).

Kapitula - (Lat. caput - hlava). Osobitne vybraná skupina kňazov, ktorí ako poradný zbor pomáhajú biskupovi spravovať diecézu. Zbor kanonikov alebo kláštorných predstavených pri katedrálnom chráme s právnymi a riadiacimi právomocami.

Kardinálne Cnosti - (Lat. cardo - pánt). Základné cnosti: Spravodlivosť, Odvaha, Múdrost', Umiernenosť. Známe už v antike.

Karmelitáni - Jeden z katolíckych žobravých rádov, zdôrazňujúci rozjímanie, duchovnosť a vzdelanosť. Rád vznikol 1154 v Palestíne, kde spočiatku mnísi žili ako pustovníci na vrchu Karmel. Po vytlačení križiakov zo Svätej zeme prišli do Európy. Rehoľný život pôvodne prebiehal v podmienkach mlčanlivosti, zdržanlivosti a pokory. Podľa tradície bol zakladateľom rádu prorok Eliáš. Roku 1568 vznikla prísnejšia rehoľa, karmelitáni bosonohí, založená Teréziou z Ávily a sv. Jánom z Kríža.

Karnevalový kráľ - Karnevalový kráľ saturnálií, sviatku na počesť rímskeho boha Saturna. Bol volený z radov ľudu a na niekoľkých dňoch preberal funkciu skutočného panovníka.

Katakombové maliarstvo - Ranokresťanská maliarska výzdoba pohrebných komôr, ovplyvnená etruským a helenistickým umením. Najstaršia výzdoba z prelomu 2.a 3.storočia v Neapoli a Ríme. Technika fresky, typická jednoduchá červená alebo okrová kresba na bielom alebo žltom podklade.

Katakomy - Pôvodne rímske ranokresťanské a židovské podzemné pohrebiská. Siete chodieb vyhlbené v skale, s výklenkom pre rakvy, kostrové aj žiarové pohreby.

Katari - (Gr. *kathari* - čistí). V 3.storočí sekta vyznačujúca sa túžbou po dokonalosti cirkvi. Usilovala sa vylúčiť z nej všetkých slabých a hriešnikov. V 12.storočí kacírske sekty v Nemecku, Taliansku a južnom Francúzsku s centrom v Albe (podľa toho nazývaní albigénski). Ovplyvnené manicheizmom vychádzali z presvedčenia o dvoch druhoch vôle, dobrej a zlej. Zo zlej vyplývala porucha tela a zlá hmota. Duša žije v smrteľnom tele ako vo väzení a musí zmyť svoju vinu, aby sa očistila. Po represióch zo strany cirkvi v 1209-1229 hnutie zaniklo.

Katedrála - Veľký kresťanský chrám v meste s biskupským sídlom, vyvinutý vo Francúzsku. Pozdĺžny pôdorys, veniec kaplniek v chóre, architektonicky vyjadrený oporný systém, priečna loď, dvojvežové priečelie so vstupným portálom. Konštrukčné vyvrcholenie gotiky.

Katechumen - (Lat. *catechumenus* - vyučovaný). Nepokrstený, žiadateľ o krst. Plnoletý uchádzač o vstup do cirkvi, ktorý pred prijatím krstu dostáva inštrukcie o kresťanskej viere. V prvotnej cirkvi sa udeľoval krst na vigíliu (deň) pred Veľkou nocou. Ak katechumen položil život za Kristovu vieru skôr, ako bol pokrstený, dostalo sa mu tzv. krstu krvi.

Katolícky Cerberus - V reformácii posmešné označenie zobrazenia Sv. Trojice v podobe tela a hlavy s tromi tvármi. Prirovnávané k antickému podsvetnému monštru Kerberovi v podobe trojhlavého psa.

Kelti - Obyvateľstvo indoeurópskeho pôvodu, ktoré malo svoju pravlasť v oblastiach na sever od Čierneho mora medzi Karpatmi a Kaukazom. V 7.-4.st.pr.Kr. prenikali do severozápadnej oblasti Álp (halštatská kultúra), Talianska, Francúzska, Británie, Írska. Pod náporom Rímskej ríše sa v strednej Európe romanizovali. Svoju kultúrnu svojbytnosť si zachovali iba v dnešnom Írsku a Walese.

Kentaur - V antickej mytológii zmiešaná bytosť človeka (muža) a koňa.

Klauzúra - (Lat. *claudere* - zavrieť //dvere). Časť rehoľného domu alebo kláštora, mníšska cela odlúčená od ostatných častí kláštora, určená na rozjímanie, neprístupná laikom.

Kleofáš - 1.Jeden z dvoch mužov, ktorých stretol vzkriesený Kristus na ceste do Emauz (Lukáš 24,18). 2. Manžel jednej z troch Márií, ktoré stáli pod krížom pri Ježišom ukrižovaní (Ján 19,25).

Kniha múdrosti/Kniha Šalamúnova - Apokryfný text Starého zákona z 80-30 pr.Kr. Autorom je anonymný helenistický Žid žijúci v Egypte, pravdepodobne v Alexandrii. Najmladší text Starého zákona, ktorý privádza čitateľa priamo na prah novozákonných spisov. Kniha múdrosti bola určená pre Židov v diaspóre, vystavených nežiaducemu vplyvu filozoficko-náboženských prúdov v helenistickom prostredí.

Knihy rakiev - staroegyptský spis, ktorý obsahuje súbor rád, ako si majú Egypťania neurodeného pôvodu a nižšieho postavenia zabezpečiť prechod do zásvetnej existencie. Knihy rakiev vznikli na konci Strednej ríše (1500 pr.Kr.) a boli využívané až do Neskorej doby (8.-4.st.pr.Kr.).

Kódex - (Lat. kniha). Starobylý rukopis väčších rozmerov, písaná na papyruse, pergamene alebo papieri. V najstaršej podobe kódex tvorilo niekoľko drevených tabuliek potiahnutých

voskom (diptychon, triptychon, polyptychon), do ktorých sa rylo malým kovovým rydlom. Tabuľky, zväzované šnúrkou alebo remienkom, tvorili klátik. Predchodca stredovekej knihy.

Kompilácia - Odborné dielo vzniknuté zostavením poznatkov z iných prác bez uvedenia prameňov. Kompilátom je napríklad latinsky písané apokryfné Matúšovo evanjelium z 8.-9.storočia.

Konfirmácia - Slávnostné obnovenie krstného sľubu vo veku dospievania a prijatie za plnohodnotného člena evanjelickej cirkvi. Birmovka v katolíckej cirkvi.

Konsekrácia - (Lat. zasvätiť). Premieňanie chleba a vína na Kristovo telo a krv pri omši. Vysvätenie biskupa. Posvätenie predmetov alebo chrámu vykonávané biskupom. Vysluhovanie sviatosti.

Konjunkcia - Okamih najväčšieho zdanlivého priblíženia dvoch telies na oblohe.

Koptské umenie - Ranokresťanské umenie Egypta v čase, keď Egypt bol rímskou provinciou. Umenie spojené s vrstvou felahov a remeselníkov, ktorí si podržali svoj jazyk a náboženstvo aj po dobytí Egypta Arabmi (641) až do 16.storočia.

Korintský sloh - Mladší z troch gréckych architektonických slohov. Vyvinutý v 4.st.pr.Kr.Characteristický štíhlymi, vysokými stĺpmi, dekoratívnymi hlavicami vyvinutými z egyptskej kalichovitej formy.

Kozmogónia - (Gr. **kozmos** - svet, **gonia** - rodiaci). Staroveký mýtus aj náuka o vzniku a počiatku vesmíru a sveta. Súčasť prvých mytológií a náboženstiev všetkých kultúrnych okruhov.

Kozmológia - Odvetvie metafyziky, náuka o kozme ako celku, jeho vzniku, častiach a vlastnostiach.

Krásny sloh - Niekedy aj termín internacionálny sloh, dvorské umenie. Sochárstvo a maliarstvo neskorej gotiky. Vychádzal z platónskych filozofických a estetických predstáv, že zmyslami vnímaná krása je odrazom vyššej dokonalosti proporcií a harmónie častí a celku, ktoré je možné vyjadriť matematickou zákonitosťou. Krásny sloh kládol dôraz na riasenie drapérie, polychrómiu sôch, rytmické členenie postavy, os figúry v tvare S. Popri neslávnostnom obrazovom type Márie s dieťaťom (tzv. krásne madonky) aj pôsobivé podoby Krista, *Beau Dieu*/"krásny Boh" (pozri Christologický cyklus I.).

Krizma - (Gr. **chrisma** - pomazanie). Posvätná masť z olivového oleja s prísadou balzamu a korenia. Posvätená biskupom na Zelený štvrtok. Používaná pri krste, kňazskom svätení, poslednom pomazaní a ďalších ceremóniách

Krížový nimbus - "Slnko spravodlivosti". Svätožiara s krížom okolo hlavy Krista, alebo *christogramu a baránka Božieho* (pozri Christologický cyklus I.).

Kryptogram - Text so skrytým údajom, tvorený niektorými písmenami textu.

Kúfické písmo - Monumentálne hranaté arabské písmo.

Kumránske spoločenstvá - Židovské sekty obyvateľov Kumránu (plošina na severozápadnom pobreží Mŕtveho mora). Vznikli za vlády Hasmoneovcov (143-37 pr.Kr.)

ako reakcia na politické ponímanie kňazského úradu príslušníkmi tejto dynastie. Rozborom kumránskych textov došli niektorí bádatelia k názoru, že na prelome letopočtu išlo o sektu esejcov. Ich charakteristickou črtou bolo presvedčenie, že oni sú vyvoleným "spoločenstvom zmluvy" s Jahvem. Prísne zachovávali Zákon, kultovú čistotu, mravnosť, bezženstvo a kláštornú disciplínu. Voči ostatným ľuďom boli nepriateľskí a to aj voči Židom, ktorých považovali za "synov tmy". Súčasné výskumy kumránskych zvitkov niektoré z týchto tvrdení (bezženstvo, nepriateľstvo, kláštorný život) spochybňujú.

Kumránske zvitky/Zvitky od Mŕtveho mora - Rukopisy kumránskej náboženskej sekty, ktoré boli objavené (oficiálne roku 1947, neoficiálne pred aj po tomto dáte) v jedenástich jaskyniach na okolí Chirbet Qumrán. Našlo sa šesťsto fragmentov, desať úplných zvitkov a tisícky drobných fragmentov. Ide o úryvky starozákonných spisov, komentáre k niektorým knihám Starého zákona, pozostatky apokryfov a špecifická náboženská literatúra sekty, ktorá má najväčší vedecký význam. Vznikli v 2.st.pr.Kr.- 1.storočí. Dodnes nebol dokončený vedecký výskum textov.

Kupido/Amor - Rímska obdoba gréckeho posla lásky Erosa. V renesancii dekoratívne okridlené postavy mládencov, v baroku postavičky detí (kupidovia) splyvajúce významovo s kresťanskými anjelikmi.

Kurulské kreslo - Starorímska sudcovská lavica, sedadlo so skríženými nohami na bokoch.

Kušita/Kúšijec - Obyvateľ oblasti Kúš (Núbia, Sudán, Etiópia). Etiópčan. Bežec, ktorý priniesol kráľovi Dávidovi správu o jeho víťazstve nad synom Absolónom (2Samuelova 18,21; 23; 31). Príbeh je predobrazom motívu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Kvadriga - (Z lat. quadrigae - štvorzáprah). Antický kultový a pretekársky dvojkolesový voz ťahaný štyrmi koňmi, zapriahnutými vejárovito vedľa seba.

Kvetná nedeľa - V cirkevnom kalendári prvý deň veľkonočného týždňa, spomienka na Kristov príchod do Jeruzalema.

Kynizmus - Antická filozofická škola radikalizujúca Sokratovu zásadu uprednostňovania duchovných hodnôt pred hmotnými až ku krajnej sebestačnosti, opovrhovanie majetkom, spotrebným blahobytom, spoločenskými konvenciami.

Latinský kríž - Kríž konštantínovský. Jeden zo základných typov kríža, komponovaný do obdĺžnika. Vodorovné rameno sa kríži v hornej časti vertikálneho ramena. Dnešnú podobu získal na krucifixe. Tvar latinského kríža určuje pôdorys väčšiny kresťanských kostolov.

Lettner/Lektórium - Oltárny pult na čítanie evanjelia. Bohato zdobené zábradlie medzi chrámovou loďou a chórom, v ktorom stojí pult na čítanie evanjelia.

Leviatan/Livjatan - V židovskej mytológii vodná príšera, morský netvor (Jób 3,8; 40,25; Izaiáš 27,1). V kresťanstve symbol pekla a smrteľného hriechu.

Leviti - Príslušníci kmeňa Leviho, tretieho syna patriarchu Jákoba a jeho prvej ženy Ley. Vykonávali nižšie kňazské služby. Túto poctu si zaslúžili tým, že na vrchu Sinaj zmasakrovali uctievačov zlatého teľaťa (Exodus 33,25-28). Úlohou levitov bolo pomáhať jeruzalemským kňazom pri prinášaní obetí, mať dozor nad chrámom. Boli chrámovými spevákmi a z ich

radov vyberali aj členov mestských súdov. Bolo pre nich určených 48 miest, z ktorých v určenom čase dochádzali do služby v Jeruzaleme.

Limbus - (Lat. okraj, lem). Podľa katolíckej vierouky miesto, kde duše spravodlivých, zomretých pred Kristom, očakávali svoje vykúpenie. Predpeklie.

Lipsanotéka - Staroveká a stredoveká slonovinová schránka na relikvie.

Logos - (Gr. slovo, myšlienka, rozum). Ústredný pojem gréckej a helenistickej filozofie. V kresťanstve aj forma stelesnenia Boha (Logos Boží - transcendentné bytie existujúce už pred stvorením sveta), synonymum druhej osoby Svätej Trojice, Ježiša Krista.

Loreta - Kaplnka postavená v talianskom meste Loreto pri Ancone podľa vzoru svätej chyže, Máriinho domu v Nazarete. Podľa legendy bol dom prenesený anjelom do Loreta. Symbolické sväté chyže (pozri Christologický cyklus II.: *Zvestovanie*).

Lucifer - (Lat. Svetlonos). Pôvodne pomenovanie planéty Venuša, ktorej jagavé svetlo je také silné, že ho niekedy vidieť na oblohe aj za bieleho dňa. Názov metaforicky prenesený na vynikajúce postavy a v Novom zákone aj na Krista (2Petra 1,19; Zjavenie 22,16). Cirkevný otec Hieronymus († 420) použil tento výraz v svojom preklade Biblie pre vodcu odbojných anjelov. Odvtedy sa v kresťanskej tradícii pod menom Lucifer rozumie diabol v stave, v akom bol pred svojím pádom.

Lýdia - Oblasť strednej Malej Ázie, údolí Kayster a Hermos, najúrodnejšia a najvyspelejšia časť polostrova. Lýdske etnikum mohlo obsahovať semitské prvky.

Machabejci/Makabejci - (Hebr. **makkaba** - kladivo). Grécka forma priezviska Júdu ben Matatíaša, vodcu židovského povstania v 166-160 pr.Kr. proti Seleukovcom, a zakladateľa dynastie Hasmoneovcov (Joseph Flavius sa domnieval, že ich rodové meno bolo Hasmon, preto o nich rabínska literatúra píše ako o Hasmoneovcoch). Názov Machabejec sa objavuje v 1Machabejských (5,32). 37 pr.Kr. Rimania dosadili na židovský trón svojho kandidáta Herodesa Veľkého, ktorý dal všetkých Machabejcov vyvraždiť.

Mandala - (Sanskrt. - kruh). V širšom zmysle meditačná pomôcka vytvorená z kruhov a z nich odvodených foriem. Predstavuje duchovný obraz vesmírneho poriadku, často kombinovaný s prvkami štvornásobnej orientácie (kríž, štvorec).

Mandorla - (Tal. mandľa). Svätožiara mandľového tvaru.

Maniera greca - (Tal. grécky spôsob). Byzantská tradícia tabuľovej maľby, maľby ikon, rozvíjaná v období macedónskej renesancie (867-1056). Charakteristická typologickou ustálenosťou a technickými postupmi.

Manierizmus - Štýl talianskeho výtvarného umenia v období 1520-1610, obdobie neskorej talianskej renesancie na prechode k baroku. Vyznačoval sa tvarovou a farebnou bohatosťou, dynamikou, rafinovanosťou a istou vyumelkovanosťou (Giorgio, Vasari, neskorá tvorba Raffaella, Corregio, Tizian, Michelangelo, Tintoretto).

Mandejci - Gnostická sekta odvodzujúca svoj pôvod od Jána Krstiteľa. Vznikla v 1.storočí v Palestíne a jej učenie bolo ovplyvnené manicheizmom a starovekými východnými náboženstvami. Biblické postavy, Mojžiša, Abraháma a Krista pokladá za falošných

prorokov. Mandejci verili v postupné očisťovanie a vzostup duší zomrelých. Neuznávali Boha ako Stvoriteľa a Vykupiteľa.

Manichejci - Heretická kresťanská sekta, založená v 3.storočí na území dnešného Iraku prorokom Mání, ktorý sám seba vyhlásil za vtelenie Ježiša Krista. Jeho učenie zavrholo Starý zákon a kládlo dôraz na apokryfné texty. Mání považoval za svoje poslanie zavišiť dielo troch najväčších prorokov, Budhu, perzského Zoroastra a Krista. Mnohé z jeho textov boli nájdené v koptských prekladoch. Z manicheizmu vyšiel cirkevný otec Augustín, aby sa potom stal jeho úhlavným nepriateľom. Základom manichejského náboženstva je dualizmus dobra a zla. Jeho stúpenci odmietali požívanie alkoholu, mäsitých jedál, telesnú prácu, majetok a plodenie detí.

Martyrológium - (Z gr. **martyros** - svedok). Liturgický zoznam sviatkov v kalendárnej podobe, pôvodne súpis kresťanských mučeníkov s ich krátkym životopisom. Z rozhodnutia Tridentského koncilu vyšlo 1584 oficiálne Martyrologium Romanum.

Masora - (Hebr. **masorah** - tradícia). Súhrn diakritických znakov pre samohlásky, prízvuky a interpunkciu a tiež kritické poznámky a vysvetlivky, ktorými v 2.-10.storočí opatrili text hebrejskej Biblie židovskí učitelia, tzv. masoreti.

Meander - Jednoduchý pásový geometrický ornament zo zvislých a vodorovných čiar. Jeho meno a tvar odvodené zo zákrut maloázijskej rieky Meandros.

Menhir - Prehistorický a ranohistorický hrubo opracovaný, zvislo zapustený balvan, zrejme vo funkcii kultového pamätníka. Najväčší výskyt menhirov je v západnej Európe.

Menológium - Liturgická kniha s kratšími legendami o svätých na každý deň v roku.

Menza – (Lat. stôl // určený na stolovanie). Oltárny stôl, ktorého súčasťou bol *“oltárny kameň“ so zapečatenými ostatkami svätých. V období románskom a gotickom mala menza podobu prostého kamenného kvádra, na ktorom bola položená platňa, ktorej hrany presahovali steny kvádra. Symbolicky tak napodobňovala antický náhrobok (prví kresťania slúžili bohoslužby na náhrobkoch významných kresťanov, zvyčajne mučeníkov). Prednú stranu menzy zakrývalo *antependium. V baroku sa tvar menzy menil, mala prehnuté steny a zhotovovala sa zo skutočného či umelého mramoru, dreva apod. V gotike sa k menze pridával plochý nadstavec, *predela, nad ktorý sa neskoršie umiestňovala uzatvárateľná skriňa s tabuľovými obrazmi, *retabulum.

Merkúr - Rímsky boh obchodu a zisku, postupne stotožnený s gréckym Hermom (potom zobrazovaný ako pastier s ovcou na ramene). Oblúbený najmä v rímskych provinciách, kde splýval s miestnymi božstvami. Jeho kult prežíval do kresťanských čias. Zobrazovaný s kaducetom.

Merovejci - Germánska kresťanská dynastia v rozmedzí 5.-9.storočia. Jej príslušníkom bol Chlodovik, zakladateľ franskej ríše, ktorý roku 497 prijal v Remeši kresťanstvo. Panovnícky dvor, biskupské mestá a kláštory boli centrami merovejského umenia, v ktorom sa odrážal keltský, germánsky a rímsky vplyv. Rozvoj knižnej maľby v kláštorných písárskych dielňach.

Metafora - Prenášanie významu na základe vonkajšej podobnosti tvaru, farby, umiestnenia, rozsahu a uplatnenia.

Metafyzika - (Gr. **meta ta fysika** - to, čo nasleduje po fyzike). Náuka o bytí, jeho prvých princípoch a najvyšších príčinách. Vysvetľuje podstatu vecí abstraktnými a empiricky neoveriteľnými argumentmi. Metafyzický - hmlistý, neurčitý, príliš abstraktný.

Metatron - Pôvod mena je nejasný. Zrejme z gr. **meta thronou** - pri tróne, lebo Metatron slúžil pri tróne. Prekladaný aj ako Boží hlas. V hebrejskej mytológii bol Metatron pôvodne človekom *Henocho, siedmym potomkom Adama (Genezis 5,21-24). V kabale je Metatron najvyšším anjelom s 6x6 krídlami a veľkým počtom ohnivých očí. Namiesto rias má blesky, jeho kosti pozostávajú z páľavy a jeho mäso je oheň. Bývajú mu pripisované rôzne funkcie: je archivárom tajomstiev vesmíru, zapisuje všetky ľudské skutky do knihy života. V niektorých prípadoch je označovaný za najmocnejšieho zo serafov a je zodpovedný za blahobyt a zachovanie ľudstva. V okultických kruhoch býva stotožňovaný so Satanom, kniežaťom temnoty alebo starým drakom.

Mezopotámia - (Gr. **Mesopotamía** - Medziriečie). Historické územie medzi Eufratom a Tigrisom. Jedno z prvých civilizačných centier staroveku, ktorého vplyv prenikal až do Afriky a Európy. Najstarším známym obyvateľstvom boli Sumeri (3400-3000 pr.Kr.) v južných oblastiach. Po ich oslabení severnými Akkadčanmi, vznikla Akkadská ríša (2300 pr.Kr.) a po jej rozpade bola vytvorená Babylonia (Starobabylonská ríša) s najvýznamnejším panovníkom Chammurapim (1792-1750 pr.Kr.). Po jeho smrti Babyloniou dobyli Asýrčania. Po ovládnutí Asýrskej ríše *Aramejčanmi bola Babylonia obnovená (Novobabylonská ríša). Jej najznámejším panovníkom bol Nabukadnezar II., známy tiež pod menom Nabuchodonozor, ktorý podnikal výboje do Sýrie a Palestíny. 597 a 587 pr.Kr. dobyl Jeruzalem a odviekol obyvateľov do zajatia. Počas jeho vlády dosiahla ríša najväčší rozmach. Roku 538 pr.Kr. zanikla pod náporom Peržanov (Kýros II. Veľký) a stala sa trvalou súčasťou Perzskej ríše.

Midraš/Midráš - (Hebr. **midraš** - výklad, výskum, štúdium). Termín označujúci metódu aj literárny druh židovského výkladu Biblie. Začal sa uplatňovať v období po babylonskom zajatí. Midrašská literatúra patrí medzi exegetickú literatúru rabínskeho judaizmu. Prekvitala od konca biblického judaizmu (po roku 70) do raného stredoveku.

Mikuláš - (4.st.). Biskup v Myre v juhozápadnom Turecku. Jeho kult je najrozšírenejší, uctievaný vo východnej aj západnej cirkvi. Svätcov životopis je vlastne neznámy, nemožno však pochybovať o starobylosti jeho kultu. Mal povest' divotvorcu a veľa krajín aj profesií ho považuje za svojho patróna. Najobľúbenejším výrazom jeho uctievania je asi svätomikulášska tradícia, ktorá vychádza zo svätcovho patronátu nad deťmi. V umení v námete Posledného súdu niekedy preberá úlohu Krista sudcu.

Milenarizmus - (Lat. mille - tisíc). Latinské znenie výrazu (z gr.) chiliazmus. Symbolické označenie dĺžky života cirkvi na zemi, ako ho použil apokalyptik Ján (Zjavenie 20,1-7), keď hovoril o tisícročnom kráľovstve Krista na zemi, alebo podľa druhého výkladu obdobie predchádzajúce Kristov druhý príchod.

Misál - Omšová kniha, súbor bohoslužobných textov, modlitieb, spevov, predpisov o omši a bohoslužbách na jednotlivé dni.

Mišna - (Hebr. **mišnah** - opakovanie // náuky). Prvá židovská všeobecne uznávaná zbierka 63 nariadení, predpisov a ústnych tradícií Zákona, ktoré sa zachovali «opakovaním» židovských učencov a konečnú písomnú podobu dostali v rokoch 135-200. Mišna tvorí základ palestínskej a babylonskej formy Talmudu. Obsahuje autorizovaný výklad Zákona (Halacha) s odchylnými názormi význačných učiteľov. Neskoršie bola doplnená zbierkou poučných rozhovorov (Gemara - zdokonalenie). Spojením Mišny a Gemary vznikol Talmud (vyučovanie, smernice).

Mitra - (Gr. turban). Vysoká, vyšívaná, do dvoch hrotov vybiehajúca prikrývka hlavy katolíckych hodnostárov. Pôvodne bola kužeľovitého tvaru, deleného spredu dozadu žliabkom. Od 1.štvrtiny 12.storočia s nízkymi hrotitými cípmi nad čelom a zátylkom hlavy. Od 13.storočia doplnená dvoma stuhami (infulami) splývajúcimi na ramená. Zdobená ornamentmi aj výjavmi. Vo východnej cirkvi má podobu byzantskej cisárskej koruny.

Mitraizmus - Náboženské učenie spojené s kultom perzského boha Mitru, ktorý symbolizoval mužský princíp v božskej trojici Anáhita/Anaita a Ahura-Mazda. Mitraizmus hlásal, že spásu duše je možné dosiahnuť zasvätením do *mystérií. Symbolickým zvierat'om náboženstva bol lev. Mitraizmus preberali rímski legionári a šírili ho v Rímskej ríši. Pre vznikajúce kresťanstvo sa stal nebezpečnou, konkurenčnou vierou a «falošným prorokom».

Mínos - V gréckej mytológii syn Dia a Európy, ktorý dostal svoje kráľovské žezlo priamo od otca. Vládol múdro a spravodlivo na Kréte a po svojej smrti sa stal spolu so svojimi dvoma bratmi sudcom mŕtvych v podsvetí.

Moabčania - Potomkovia Lótovho syna, ktorého splodil v incestnom vzťahu so svojou staršou dcérou (Genezis 19,33-37). Kmeň Moabčanov obýval oblasti východne od Mŕtveho mora. Medzi ním a Izraelitmi boli vždy rozbroje. Izraeliti zakazovali manželstvo s Moabčanmi; napriek tomu Dávidova pramatka Rút bola Moabčanka (Rút 4,18-21).

Monštrancia - (Lat. monstrare - ukázať). V rímskokatolíckom ríte ozdobná schránka na vystavovanie posvätej hostie. Užívanie monštrancie bolo zavedené od roku 1263. Schránka má tvar kalicha, kríža, lucerny alebo oltára, v baroku bola obľúbená s lúčovitou svätožiarou.

Monumentálne umenie - Umenie veľkých objemov (nástenné maľby a veľké architektonické plastiky) spojené väčšinou s umiestnením v exteriéri. Po obsahovej stránke venované závažným spoločenským témam. Abstrahované od detailu.

Morality - V maliarstve a najmä v grafike podanie príbehu často v karikatúrnom a satirickom tóne. Morality sú sprievodným javom umenia v časoch spoločenských premien, keď sa vyhraňujú morálne zásady.

Morový stĺp - Typický barokový architektonický pamätník stavaný na verejných priestranstvách v časoch morových epidémií na znak vďaky, pokánia a zmierenia. Má podobu obelisku obklopeného sochami svätcov, v ktorých zvyčajne nechýba Panna Mária, často umiestnená na vrchole.

Motto - 1.Citát uvádzajúci dielo a vyjadrujúci základnú myšlienku. 2.Jedna z troch častí emblému vo forme krátkeho nápisu.

Mystérium - (Gr. **mysterion** – z gr. **mystes** = zasvätená osoba; **myó** = skryť). Staroveký tajný kultový obrad, prístupný iba zasvätencom. Účastníci obradu prežívajú extrémne citové zážitky zvyčajne pod vplyvom omamných látok.

Grécky výraz **mysterion** zodpovedá hebrejskému slovu “sod“ alebo aramejskému “raz“/“raza“ = tajomstvo (zrozumiteľné prorokom, prístupné rozumu prorokov). Presný a správny výklad výrazu “mysterion“ je “zrozumiteľné tajomstvo“. Neskoršie preklady (latinské, do národných jazykov) dávajú slovu mysterion/mystérium (nesprávny, zavádzajúci) význam (rozumom celkom nepochopiteľné tajomstvo), ktorý uvádza v omyl biblický text (Marek 4,11; Lukáš 8,9-10 // o tajomstve Božieho kráľovstva).

Nadpisová páska - V stredovekom umení kreslená, maľovaná, reliéfna páska, ktorá sprevádza zobrazovaný výjav, postavu alebo aj krajinu. Slúži na identifikáciu, vysvetlenie, prípadne reprodukuje hovorenú reč.

Naratívny - Rozprávačský. Výtvarný prepis príbehu, ktorý nemá ťažisko vo výtvarných prostriedkoch, ale v literárnej predlohe.

Nardový olej - Olej z niektorých juhoázijských rastlín. Z ich aromatických koreňov a pakoreňov sa pripravovala vonná masť. V antickom mýte z popola nardu, myrty a škorice sa každých 500 rokov znovu rodí vták Fénix.

Nazaréni - Skupina nemeckých a rakúskych maliarov 1.pol.19.storočia, ktorá sa odvracala od klasicizmu a inšpiráciu hľadala v talianskom umení ranej renesancie. Vyznačovala sa náboženskou tematikou diel, alegorickými výjavmi, tlmenou farebnosťou, tvrdými obrysami a statickosťou postáv.

Nekropola - (Gr. **nekros** - mŕtvola, **polis** - obec). Praveké alebo staroveké pohrebisko umiestňované obyčajne na okraji miest.

Neovulgáta - Lat. Nova Vulgata, skratka NVg. Kriticky zrevidovaný text latinskej *Vulgátz na základe hebrejskej, aramejskej s gréckej predlohy biblických spisov. Vydanie pripravila špeciálna Pápežská komisia, ktorá opravila niektoré miesta, kde vedecké bádanie zistilo chyby, nedôslednosti alebo nedokonalý preklad originálov. Prvé vydanie úplného latinského textu vyšlo r. 1979, r. 1986 vyšla Neovulgáta aj v slovenčine vo vydavateľstve Spolok sv. Vojtecha v Trnave (pozri Christologický cyklus II.: *Rybník Bethesda*).

Nestoriáni - Raná kresťanská cirkev, ktorá vznikla v Byzancii 5.storočia. Jej zakladateľom bol konštantínopolský patriarcha Nestorius, ktorý odmietal uznať Pannu Máriu za Bohorodičku (uznával ju iba ako Ježišovu matku). Základom jeho učenia bola viera, že Kristus bol človekom, ktorý sa stal mesiasom prostredníctvom Ducha svätého potom, čo sa očistil od ľudských slabostí. Koncil v Efeze roku 431 odsúdil nestorianizmus, ale jeho stúpenci vytvorili svoju vlastnú cirkev, ktorá mala centrum v Perzii a teologickú školu v Edesse. Neskoršie boli prenasledovaní mohamedánmi, takže prežili iba malé zbory v Sýrii, Iraku a Libanone.

Nika - (Fr. **nicher** - stavať hniezdo). Výklenok v hrúbke steny s okrúhlym alebo pravouhlým zaklenutím. Vo výklenku zvyčajne umiestnená socha alebo váza s kvetmi.

Nikodémovo evanjelium - Apokryfné evanjelium zo 4.storočia, ktoré opisuje súdny proces s Kristom, jeho ukrižovanie a pohreb, ďalej diskusia židovskej veľrady o Ježišom zmŕtvychvstaní a zostúpenie do podsvetia (pozri Christologický cyklus II.: *Nikodém poučovaný Kristom*).

Nimbus - Svätožiara kruhového tvaru okolo hlavy.

Nimród - Jeden z prvých babylonských bojovníkov a hrdinov, zakladateľ asýrskych miest Ninive a Keloch. Legendy, ktoré sa o ňom zachovali v sumerčine a asýrčine, a zmienky v Genezis (10,8-10) a 1Paralipomena (1,10), umožňujú datovať dobu jeho vlády do 2300 pr.Kr. Podľa legendy dal postaviť babylonskú vežu.

Nirvána - (Sanskrt. - vyhasnutie). V budhizme stav najvyššej blaženosti, vnímaný ako vyslobodenie z kolobehu života a poznanie pravdy. Splynutie s božskou prapodstatou. Možno ju dosiahnuť úplným prekonaním všetkej zloby, vášni a nerestí.

Nisan - Prvý mesiac židovského náboženského roka a siedmy mesiac občianskeho roka v židovskom kalendári, zodpovedajúci marcu/aprílu (pozri Apokalyptický cyklus: *Premoženie diabla*).

Noh - Gryf. V antickej mytológii bájne zviera, kombinácia dravého vtáka so štvornožcom, resp. človekom, napríklad orol a lev. V staroveku démon pomsty. V stredoveku sa stala dominantná vtáčia interpretácia v podobe vtáka Noha.

Novoplatonizmus - Obnovenie platonizmu (5-4.st.pr.Kr.) v epoche úpadku rímskeho impéria (3.-5.st.) s cieľom položiť pevný rozumový základ pre náboženský a morálny život. Novoplatónska škola vznikla v egyptskej Alexandrii. Kladie väčší dôraz na mystickú extázu ako na rozum a skúsenosť. Spočiatku bol smer nepriateľský voči kresťanstvu a obsahoval mnohé prvky východnej mágie a mytológie. Neskôr mal veľký vplyv na patristiku a stredovekú filozofiu.

Nový zákon - Správne (alebo tiež) Nová zmluva je preklad z lat. Novum Testamentum, čo je preklad gréckeho výrazu "kainé diathéke" (použitého v *Septuaginte) a to je zasa preklad starého hebrejského výrazu "berit chadaša/hadaša", ktorý sa objavuje v hebrejsky písanom Písme (napr. Jeremiáš 31,31). Dnešný význam slova testament neznamena zmluvu, ale závet (notársky overený akt, ktorým človek vyjadruje poslednú vôľu či odkazuje dedičstvo), a preto zmysel pôvodného gréckeho a hebrejského výrazu sa stáva nezrozumiteľný (pozri heslo *Starý zákon).

Obelisk - Štíhly kamenný alebo murovaný alebo kovový šikmo zrezaný štvorboký ihlan, často stavaný ako dekorácia alebo na pamiatku nejakej udalosti.

Oltár - Najdôležitejšia časť kostola, pri ktorom kňaz celebruje omšu, spočiatku chrptom k veriacim, od 20.storočia čelom k nim. Hlavnou a spočiatku jedinou časťou oltára je *menza (lat. stól), na ktorú sa v gotike 13.storočia pridával oltárny nadstavec - *predela a neskôršie aj uzatvárateľná skriňa - *retabulum. Tak vznikol typ skrinkového oltára, zvaný gotická archa. Na vrchu skrinkového oltára býval ešte drevorezbou alebo maľbou zdobený štít. V gotike sa objavujú tiež malé cestovné skrinkové oltáre. Koncom renesancie a v baroku nadobúda oltár honosné tvary, zväčšuje sa a dostáva podobu stĺpovej architektúry.

Oltárny kameň - Malý plochý kameň štvorcového tvaru so zapečatenými pozostatkami niektorého mučeníka. Uložený do menzy bol súčasťou každého oltára do II. Vatikánskeho koncilu (1962-65). Dovtedy platilo nariadenie, ktoré vydal pápež Felix I. (269-274), že bohoslužby sa môžu konať iba na oltároch, do ktorých sú vložené relikvie svätých.

Omfalos - (Gr. pupok). Posvätný kameň v Delfách, zasvätený Apolónovi. Podľa mýtu ide o balvan, ktorý Diova matka Rhea zabalila do plienky a podstrčila Kronovi, keď chcel novorodenca prehltnúť. Tiež magický stred sveta na mieste, kde sa stretli orly vypustené Diom na znak víťazstva nad vzbúrenými bohmi.

Ondrejský kríž - Kríž postavený v tvare X, symbol dynamickej a duchovnej aktivity. V antickom kresťanstve splynul s gréckym písmenom chí z *Kristovho monogramu* (pozri Christologický cyklus I.). Chápaný aj ako prekřížené brvná ohňového oltára, na ktorom bol ukrižovaný apoštol Ondrej. Spojením ondrejského a gréckeho kríža vzniká kríž dvojité.

Orákulum - V starovekom Grécku a Ríme veštbá, odpoveď dávaná bohmi prostredníctvom kňaziek. Miesto, kde veštbu vyhlasovali. Obecne proctvo.

Orant - (Lat. modliaci sa). Postava s rukami zdvihnutými v prosebnom geste. Symbol zbožnosti duše a raja alebo postoj, v ktorom bol zobrazovaný zosnulý.

Organový portatív - Malý prenosný organ. Stredoveký hudobný nástroj.

Osem blahoslavenstiev - Osem podmienok blaženosti, ktoré vymenoval a rozobral Ježiš v úvode svojej *Kázne na hore* (pozri Christologický cyklus II.).

Os sveta - Staroveká predstava stavby vesmíru. Podľa tohto výkladu sa vlastná sféra života chápala ako "ríša stredu", centrum zeme. Nebeskú, zemskú a podzemskú sféru spájala krištáľová os, otáčajúca sa ako vreteno, alebo *strom života* (keltské a germánske mýty).

Otonské umenie - Umenie od pol.10.-pol.11.st. počas vlády Ota I. a jeho nástupcov zo saskej dynastie. Niekedy je považované za počiatok nemeckého románskeho umenia. Umenie malo reprezentatívny a cirkevný charakter.

Pacifikál - Drevená alebo slonovinová platnička spravidla s obrazom Ukrižovaného, alebo priamo v tvare kríža. Podávaná veriacim na pobozkanie.

Padnutí anjeli - Anjeli odsúdení na večný život v podzemí za hriech telesného spojenia s pozemskými ženami (Genezis 6,1-4). Vyjadrujú temné prírodné a pudové sily. Na ich čele stojí Lucifer a na konci vekov s nimi vedie bitku archanjel Michael. V stredovekom umení sú zobrazovaní ako draky, hady, ktoré chrlia plamene a dym, alebo v ľudskej podobe s rohami, zvieracími chvostmi, pazúrami a netopierimi krídlami.

Palestína - Iný, mladší názov krajiny Kanaán (pozri Christologický cyklus II.: *Anjeli obsluhujú Ježiša na púšti*). Výraz pochádza z doby gréckeho historika Herodota (†430pr.Kr.) a je gréckym prepisom hebrejského výrazu Pelešet (podľa obyvateľov Pelištim/Pilištim - Pelištejci/Filištiníci).

Názov Palestína zaviedli Rimania po porážke židovského povstania v 1.-2.storočí nového letopočtu namiesto Judea, ktoré príliš pripomínalo židovskú históriu krajiny. Meno Palestína (krajina Pelištejcov/Filištiníncov) bolo pre Židov urážlivé a ponižujúce. Názov bol používaný

od byzantského obdobia (4.-15.st.) až do skončenia britského mandátu nad týmto územím v máji 1945. Súčasný arabský názov Falastin/Filistin nemá korene v arabskom jazykovom úzu, lebo Arabi toto územie nazývali južná Sýria. Izraeliti od samého začiatku svojich národných dejín vnímali územie ako Erec Jisra'el, Zem Izraelskú.

Palladium - Soška, ktorú zhotovila bohyňa Pallas Aténa. Predmet, ktorý chráni nositeľa od zlého. Palladiom izraelského národa bola archa zmluvy z čias Jozueho a Sudcov (obdobie dobývania Kanaánu 1220 - 1000 pr.Kr.).

Pallium - Vlnený pruh so šiestimi čiernymi krížikmi nosený cez ramená a vybiehajúci pásom vpredu a vzadu. Pontifikálny symbol patriarchov a arcibiskupov. V 6.storočí sa už objavuje na zobrazeniach inotajov vznikajúcej cirkvi. Vlna odkazuje na baránka Božieho, stuha na ramenách symbolizuje *dobrého pastiera*, ktorý odnáša zblúdivú ovцу späť do čriedy (pozri Christologický cyklus I.). V ranom stredoveku bolo arcibiskupské pallium utkané z vlny dvoch barančekov požehnaných počas omše Agnus Dei, chovaných mníškami v kláštore. Vyrobené rúcho ležalo pri hrobe sv. Petra cez noc na znamenie toho, že arcibiskupská moc pochádza od sv. Petra. Rúcho je symbolom pastierskeho úradu (pozri Christologický cyklus II.: *Povolanie Petra a Ondreja*).

Panteón - (Gr. chrám všetkých bohov). Antický chrám zasvätený všetkým gréckym božstvám. Sídlo všetkých bohov.

Paralipomena - (Gr. vynechaná vec). Grécke pomenovanie Kronických kníh v Septuaginte. Názov vychádza z chybného predpokladu, že Kronické knihy obsahujú udalosti vynechané v Knihách kráľov.

Partovia - Obyvatelia krajiny na juhovýchod od Kaspického mora. Centrum starovekej Partie sa nachádzalo v severnom Iraku (250 pr.Kr. -224 po Kr.). Bola súčasťou Perzskej ríše, ktorú 336 pr.Kr. dobyl Alexander Veľký. Rozdrobenú ríšu záverečného obdobia dobyli perzskí Sasánovci. Obyvatelia boli vynikajúci bojovníci, o čom sa Rimania presvedčili počas rímsko-partských vojen. V Partii sa usídlili Židia odvečení z Izraela. Ich potomkovia stále používali aramejštinu, uctievali Jahveho a posielali príspevky do jeruzalemského chrámu.

Parúzia - (Gr. **parusía** = príchod, prítomnosť). Termín, ktorým Nový zákon označuje slávny príchod Ježiša Krista na konci vekov, keď sa zjaví ako sudca a Pán celého vesmíru, vzkriesi mŕtvych, obnoví nebo a zem a ustanoví definitívne Božie kráľovstvo.

Pascha - Latinský výraz pre hebr. ***Pesah/Pesach**. Židovská a pravoslávna Veľká noc (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Paschal/Paškál - Veľkonočná svieca.

Pašie - (Lat. passio = utrpenie, umučenie). Časti evanjelií podrobne opisujúce Ježišovo umučenie a smrť na kríži. Tvoria literárny celok (Vjazd do Jeruzalema alebo Posledná večera – Ukrižovanie), ktorý je čítaný alebo spievaný počas liturgie Veľkého piatku, na Kvetnú nedeľu a Veľký piatok. Výtvarné spracovanie tém sa nazýva pašijový cyklus (pozri Christologický cyklus I.).

Paténa - Miska na hostie.

Patriarchovia - (Gr. **pater** - otec, **arche** - vládca). Izraelskí praotcovia, najmä Abrahám, Izák, Jákob a Jozef, o ktorých sa v Genezis zachovali podrobné správy (1800 pr.Kr.). Tiež titul biskupov niektorých dôležitých stredísk východnej a západnej cirkvi.

Patristika - (Lat. pater - otec). Veda zaoberajúca sa štúdiom teologického, filozofického a politicko-sociálneho učenia kresťanských mysliteľov.

Patronymum - Osobné meno, ktoré má pôvod v mene, zamestnaní otca alebo iného predka.

Pendant - Umelecké dielo vytvárané ako náprotivok k inému dielu na základe obsahovej nadväznosti a protikladov starozákonných a novozákonných tém, alebo na základe časovej postupnosti námetov.

Pentagram - Päťramenná hviezda pôvodne kreslená pre magické účely jedným ťahom sprava doľava.

Pentateuch - (Gr. Päť kníh). Súbor piatich kníh Mojžišových: Genezis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Židia nazývali tieto spisy **Tóra** (hebr. učenie, návod). Opisujú prehistóriu a najstaršie dejiny Izraela od stvorenia sveta po Mojžišovu smrť pred záberom Kanaánu. Okrem toho je do nich vsunutých mnoho textov zákonodarného a liturgického charakteru. Dnešná veda usudzuje, že redakcia Pentateuchu bola ukončená okolo 5.st.pr.Kr.

Perikopa - (Gr. **perikopé** - výsek, výňatok). V rímskokatolíckej liturgii výňatok z Písma čítaný počas omše alebo ako téma, námet kázne.

Pesah/pesach - (Hebr. prechod //zrejme zo slovesa **pásach** = prejsť//; lat. *pascha - Veľká noc). Jeden z troch najväčších židovských sviatkov. Slávil sa na jar na pamiatku vyvedenia Židov z Egypta. Slávenie paschy pozostávalo z dvoch obradov: obetovania a jedenia baránka a sviatku nekvasených chlebov (hebr. **azyma**). Židovský Pesah je niekedy chybne považovaný za židovskú a pravoslávnu Veľkú noc, paschu (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Physiologus - Prírodopisno-náboženský spis spísaný grécky v 2.-3.storočí, neskoršie preložený do latinčiny, ale aj do rôznych orientálnych jazykov. Uvádza okolo štyridsať živočíchov, stromov a kameňov, ktoré najprv popisuje a potom vysvetľuje, ako a prečo je každý z nich spájaný s určitými mravnými a náboženskými ponaučeniami.

Pikardi - Radikálna odnož husitského hnutia, chiliastická sekta zo začiatku 15.storočia. Jej stúpenci verili v skorý príchod tisícročného kráľovstva. Hlásali, že neexistuje Boh ani diabol, ktorí sú iba stelesnením dobra v srdci spravodlivých a zla v srdci nehodných. Súčasťou ich programu bola všeobecná rovnosť a spoločné vlastníctvo. Odmietali aj sviatosť oltáru a väčšinu cirkevných obradov.

Pistis - (Gr. **pistis** = viera). Prvotná ženská sila, uctievaná 2.st.pr.Kr.- 4.st.po Kr. Jej synonymum bolo Pistis Sofia (Viera-Múdrosť). Centrami jej kultu boli bližšie neurčené kresťanské centrá. Presný pôvod tejto božskej bytosti nebol uspokojivo vysvetlený. Pistis sa objavuje ako kladný ženský prvok medzi prvotnými "nesmrteľnými", ktorí vládli ešte pred stvorením vesmíru. Bola stvorená z nekonečna skôr ako tieň, ktorý mal splynúť s chaosom, z ktorého potom vznikol vesmír vymedzený ako nekonečné svetlo. Pistis Sofia zohrala svoju úlohu v stredovekej kresťanskej kozmológii, najmä v predstavách o stavbe nebeských sfér.

Pistis/viera ako hebrejský teologický pojem znamená istotu pravdy a istotu rozumu a myslenia: „Viera je rozum, ktorý vidí, že to je pravda, že to je.“ Pistis/viera v kresťanskom poňatí predstavuje subjektívne presvedčenie, oddelené od rozumu a blízke gr. **mysterion** – tajomstvo.

Pluto a Proserpina - Rímska podsvetná dvojica, obdoba gréckej dvojice Hádesa a Persefony.

Pluviál - (Lat. pluvia - dážď). Od 9.storočia široký, voľný plášť s kapučnou. Nosený panovníkmi a duchovnými počas slávnosti.

Pokrov - Pravoslávny obrazový typ Madony milosrdnej.

Pohania - (Hebr. „**gojim**“ - cudzinci; „**akum**“ - skratka z výrazu „**ovdej kochavim u-mazalot**“ - uctievači hviezd a súhvezdí; lat. paganos - dedinčania < pagus – okrsk; gr. **etne** < **etnesis** - bláznovstvo). Pohania/gojim boli pre starovekých Izraelitov nežidovské, polyteizmus vyznávajúce národy, Kanaánci, Egyptania, Babylončania, Gréci, Rimania... Pre mestských kresťanov 2.pol. 4.storočia boli pohanmi nekresťania, ktorí súčasne neboli Židmi, alebo nevzdelaní dedinčania vyznávajúci prírodné kultúry, neskoršie barbarské obyvateľstvo (Kelti, Germáni, Slovania). Grécky výraz etne sa objavuje u apoštola Pavla (1Korinským 5,1; Galat'anom 1,15...).

Polygonálny záver chóru - Chór s väčším počtom kaplniek. Typický pre gotické katedrály.

Pontifikát - Doba trvania úradu pápeža alebo biskupa.

Popolcová streda - Streda, ktorou sa končia fašiangy a začína sa veľkonočný pôst. Toho dňa katolícky kňaz pomaže čelá veriacich popolom, aby im pripomenul svetskú pomínelosť (odkaz na Genesis 13,6: „prach si a v prach sa obrátiš“; Genesis 18,27 ústami Abraháma: „som len prach a popol“).

Portál - Architektonicky upravený vchod.

Praxiteles - Grécky sochár klasického obdobia gréckej antiky. Autor prvého ženského aktu - Afrodity z Knidu (4.st.pr.Kr.).

Predela - Od 13.storočia plochý nadstavec nad *menzou oltára, vybavený maľbou či reliéfom. Neskoršie sa naň stavalo retabulum, skriňa s uzatvárateľnými tabuľovými maľbami. Táto forma skriňového oltára sa volá gotická archa.

Prevrátený svet - (Lat. mundus inversus). Vo výtvarnom umení obraz sveta, protikladný prírodným a platným spoločenským zákonitostiam, pravidlám a zvykom. Zdanlivo nezmyselné tvrdenia, ktoré odporujú bežnému úsudku, sú využívané na sociálnu kritiku, ale aj ako príležitosť počas sviatkov a karnevalov prežiť na krátku dobu výmenu životných rolí mocných a bedárov a oslabiť tak sociálne napätie. Ako oficiálne slávnosti doložené už v Babylonii.

Profánný - (Lat. profanus - pred chrámom). Svetský, nie kultový, nenáboženský.

Proskynéza - (Gr. **proskynésis** – klaňanie sa, pokorenie sa). Vo východných cirkvách hlboká poklona až na zem na znamenie úcty k Bohu.

Protireformácia - Protestantské označenie rekatolizácie (16.-18.st.). Úsilie katolíckej cirkvi o potlačenie reformácie a snaha o opätovné získanie nadvlády v Európe, zvlášť po Tridentskom koncile (1545-63).

Protoevanjelium Jakubovo/Jakubovo evanjelium - Grécky písaný apokryf, známy aj pod názvom Kniha Jakubova pochádza z 4.storočia, originál už s 2.storočia. Tento obľúbený text podáva podrobné, väčšinou ľudové a legendárne správy o narodení, detstve a mladosti Panny Márie, a opisuje udalosti súvisiace s Ježišovým detstvom. Spis mal vplyv na rozvoj mariánskeho kultu a významne inšpiroval stredoveké sakrálne umenie.

Protoevanjelium Matúšovo - Hypotetický, nedochovaný dokument obsahujúci prvotnú podobu Matúšovho evanjelia. Písaný v hebrejčine.

Prozelyta - (Z gr. **prosélytos** – prisťahovalec; hebr. **ger**). V Biblii (*Septuaginta) väčšinou znamená cudzinec (Exodus 23,9), ale neskoršie je prozelyta vnímaný ako ten, kto prijal novú náboženskú vieru, čiže konvertita.

Prvotina - V prvý diel z obeti určenej Bohu.

Pseudoepigrafy - Židovské a prvokresťanské spisy, ktoré kolovali pod nepravým, najmä starozákonným menom pôvodcu. Prekvitali v 200 pr.Kr. - 100 po Kr. Sú prechodným štádiom medzi starozákonnými a novozákonnými spismi. V protestantskej terminológii sú pseudoepigrafmi všetky starozákonné spisy, ktoré katolíci považujú za apokryfy.

Pseudo-Bonaventura - Autor spisu "Meditationes vitae Christi", zrejme františkánsky teológ a mystik 14.-15.storočia, Giovanni Cauliba. Jeho dielo je istou formou pseudoepigrafu a niekedy je tiež uvádzané pod názvom Pseudo-Bonaventura. Spis bol veľmi obľúbený predovšetkým výtvarnými umelcami. Cauliba ho zaštitil slávnym menom oveľa staršieho františkánskeho mnícha Bonaventuru, ktorý sa vlastným menom sa volal Giovanni Fidanza (†1274).

Pseudo-Matúšovo evanjelium - Latinský kompilát dvoch iných apokryfov (Protoevanjelia Jakubovho a Pseudo-Tomášovho evanjelia), datovaný približne do 8.-9.storočia. Dielo nemá žiadny vzťah k evanjelistovi Matúšovi, bolo však obľúbené stredovekou cirkvou, spisovateľmi a výtvarníkmi, ktorí sa ním inšpirovali od 10.-15.storočia.

Psychomachia - (Lat. Zápas o dušu). Alegorická skladba, ktorej autorom je rímsky kresťanský básnik Aurelius Prudentius Clemens (†413), opisujúca boj cností, ktoré majú základ vo viere, s necnosťami pochádzajúcimi z pohanstva. Spis inšpiroval stredoveké alegórie (pozri Christologický cyklus II.: *Kázeň na hore/Osem blahoslavenstiev*).

Puritanizmus - (Lat. purus - čistý). 1.V evanjelickej cirkvi snaha po mravnej čistote. Zdôrazňovanie kázne, askézy, svätenia nedele, náboženskej zanietenosti. 2.Kalvinistická frakcia vo vnútri anglikánskej cirkvi, usilujúca sa o jej očistu od katolíckych prvkov (koniec 16.st.).

Purpur - Červenofialové organické farbivo získavané z výlučkov žliaz purpurových ulitníkov. Chovateľstvu týchto ulitníkov sa venovali Feničania na prelome 2.-1.tis.pr.Kr. Purpurové rúcha boli výsadou panovníkov, vysokých a cirkevných hodnostárov (kardináli).

Putto - Renesančná postavička malého dieťaťa blízka stredovekému anjelikovi. Putti boli umiestňovaní na oltáre, obrazy, organy, stropy a galérie kostolov. Ich činnosť väčšinou symbolicky opakuje hlavnú výtvarnú tému, ku ktorej sú pridružení.

Ráchel - Krásna aramejská žena, Jákobova obľúbená manželka, matka Jozefa a Benjamína (Genezis 29,17; 29,31).

Rajské rieky - Štyri rieky (Gehon/Ganga, Píson/Indus, Perát/Eufrat, Chidekel/Tigris), ktoré vyvierali z prameňa života v strede záhrady Eden. Obtekali a zavlažovali rajskú záhradu. Podľa legendy rieky priniesli na zem drahokamy, z ktorých bol vystavaný *Nový Jeruzalem* (pozri Apokalyptický cyklus). Symbolizované štyrmi evanjelistami a štyrmi kardinálnymi Cnosťami. V ranokresťanskom umení zobrazované ako potoky, v stredoveku ako muži s nádobami, z ktorých vyteká voda. Motív rajských riek umiestňovaný najmä na krstiteľnice.

Ravenna - Talianske mesto na brehu Jadranského mora. Od roku 402 sídlo západorímskych cisárov, neskoršie centrum byzantského panstva v strednom Taliansku. Centrum ranokresťanského a byzantského umenia.

Rebeka - Manželka patriarchu Izáka, matka dvojčiek Ezaua a Jákoba. S jej pomocou získal Jákob od otca požehnanie prvorodenca (Genezis 27).

Refektár - (Lat. reficere - občerstviť). Spoločná kláštorná jedáleň.

Relikviár - (Lat. relinquere - zanechať). Ozdobná schránka na ostatky svätých.

Renesancia - (Tal. renasci - znovu zrodiť). Kultúrne hnutie, ktoré sa zrodilo v Taliansku 14.storočia a vyvrcholilo v 15.-16.storočí. Bolo spojené s rozvojom umenia a vied, opieralo sa o antickú kultúru, usilovalo sa o jej obrodenie a zdôrazňovalo jedinečnosť osobnosti človeka.

Retabulum - Oltárny nadstavec v podobe uzatvárateľnej skrine nad *menzou s výtvarnou výzdobou (tabuľové obrazy). Renesančné a barokové retabulum má tvar stĺpovej architektúry so sochami a obrazmi v bohato zdobených rámoch.

Roh hojnosti - V gréckej mytológii roh posvätej kozy Amalthey, Diovej pestúanky, z ktorého tryskalo mlieko. Atribút božstiev ochraňujúcich úrodu a riečnych božstiev. Ako symbol bohatstva a hojnosti zobrazovaný plný kvetov a ovocia. V stredoveku ako samostatný motív symbol šťastenia, osudu a mieru. Od klasicizmu obľúbený dekoratívny motív.

Románsky sloh - Raná stredoveká kultúra a umenie v období 11.-pol.13.storočia, ktoré vychádzali z neskororímskeho a byzantského umenia. Náboženský charakter, ustálené kompozičné a ikonografické schémy, antirealistický charakter, abstrakcia tvaru, plošná farebnosť, symbolickosť.

Rozeta - Jeden z najstarších rastlinných ornamentov s hviezdicovo usporiadanými listami. V mezopotámskom umení bola rozeta spájaná s astrálnymi symbolmi, v kresťanskom umení prehodnotená ako *christogram*, *betlehemská hviezda* (pozri Christologický cyklus I.), chlieb večere Pánovej, *tetragram* (rozeta v štvorlístkovej podobe).

Rúben - Jákobov najstarší syn od manželky Ley. Ušľachtilý, lebo nesúhlasil s predajom svojho brata Jozefa do otroctva. Motív Rúbena hľadajúceho Jozefa v cisterne, kam ho bratia

hodili (Genezis 37,21-29), je predobrazom *Zbožných žien pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Rybársky prsteň - Pečatný prsteň pápeža s obrazom apoštola Petra. Po pápežovej smrti je rozlomený, aby nemohol byť zneužitý na potvrdzovanie nariadení, kým nebude právoplatne zvolený nový pápež.

Saduceji - Pomenovaní podľa veľkňazskej rodiny Sádokkovcov (1Kráľov 1,26), alebo z hebr. **caddíkím** = spravедliví. Politicky podfarbené židovské náboženské zoskupenie. Židovská majetná a náboženská elita, z ktorej radov boli vyberaní veľkňazi. Neuznávali zmŕtvychvstanie, posmrtný život, jestvovanie anjelov a duchov. Súperili s *farizejmi o moc a vplyv a všeobecne sa má za to, že prevažovali v chrámovom personále.

Samuel - Prorok a vodca v období Sudcov (1070-970 pr.Kr.). Na Božie vnuknutie pomazal kráľa Saula, a keď sa ten stal nespôsobilý vlády, pomazal Dávida (1Samuelova 9-12; 16). Príbehy o Samuelovi chcú dokázať Boží pôvod inštitúcie izraelského kráľovstva.

Sanhedrin - (Gr. > aram. **synedrion** - rada). Najvyšší správny orgán židovského ľudu, ktorý mal 70 členov a predsedu. Členmi boli tzv. starší, najväčejší ľudia, kňazi a zákonníci, znalci Písma. Na čele stál veľkňaz, ktorého činnosť už bola v Ježišových časoch obmedzená, zredukovaná najmä na náboženskú oblasť, hoci v určitých prípadoch mal aj istú občiansku a policajnú moc, čo sa prejavilo pri zatknutí a súdnom procese s Kristom (pozri Christologický cyklus III.: *Kristus pred veľradou*).

Saracéni - (Z arab. kmeňa Sarakovia). Stredoveké (byzantské, kresťanské) označenie arabských moslimov. V čase krížových výprav aj označenie Turkov.

Sarkofág - (Z gr. **sarko fago** - požierajúci mäso). Uzavretá rakva z trvanlivého materiálu, z kameňa (pôvodne z vápenca), z hliny, kovu alebo dreva. Obyčajne zdobená reliéfmi.

Saturnálie - Rímske *mystériá, slávnosti zimného slnovratu. Tiež rímske ľudové slávnosti na počesť Saturna, boha roľníkov a žatvy. Počas sviatkov mali otroci a sluhovia rovnaké práva ako ich páni, jedli s nimi u rovnakého stolu a boli svojimi pánmi obsluhovaní (mundus inversus).

Sedem archanjelov - Predstava spoločenstva siedmich anjelských bytostí (Gabriel, Michael, Rafael, Uriel, Raguel, Sariel, Ramiel), ktorá mala svoj pôvod v babylonskej astronómii a gnosticizme. Obývajú jednu z deviatich nebeských sfér. Troch prvých spomína po mene Biblia.

Sedem darov Ducha svätého - Zoznam podmienok pre založenie nebeského kráľovstva, vymenovaný v Izaiášovi (11,1-2): múdrosť, rozum, rada, vôľa, poznanie, pokora a zbožnosť.

Sedem kresťanských obcí - Prvé maloázijské kresťanské zbory v Efeze, Smyrne, Pergamone, Tyatire, Sardách, Laodikei a Filadelfii, na ktoré sa obracal apoštol Ján vo svojom Zjavení (pozri Apokalyptický cyklus: *Jánovo videnie siedmich svietnikov*).

Sedem skutkov milosrdenstva - Stredoveké zásady správneho kresťana, sformulované v 12.storočí. Pôvodne ich tvorilo šesť skutkov - hladných nasýtiť, smädných napojiť, nahých obliecť, pocestných sa ujať, chorých navštíviť, väznených navštíviť. V 13.storočí pribudol siedmy skutok - mŕtvych pochovať - zrejme v dôsledku morových epidémií.

Sedem slobodných umení - Sedem náuk tradovaných z antiky, ktoré sa stali základom výučby na stredovekých univerzitách - gramatika, dialektika, rétorika, geometria, aritmetika, astronómia a muzika. Z nich sa v 16.-17.storočí vyvinul systém vied. Od čias karolínskej renesancie (9.-10.st.) bolo sedem slobodných umení zobrazovaných ako ženské postavy s atribútmi.

Sedem smrteľných hriechov - Sedem veľkých hriechov, ktoré vedú k ďalším nerestiam - pýcha, lakomstvo, obžerstvo, smilstvo, závisť, hnev a lenivosť. Koreňom každého hriechu je vôľa nepočúvať Boha a byť sám sebe pánom, čiže prvotný hriech prarodičov. Sedem smrteľných hriechov symbolizoval babylonský drak a *Veľká neviestka babylonská* (pozri Apokalyptický cyklus).

Sedem sviatostí - Súhrn sviatostí uznávaných v katolíckom ríte - krst, sviatosť oltárna, birmovka, spoveď, posledné pomazanie, kňazské svätenie a stav manželský, pričom posledné dve sa navzájom vylučujú.

Sekularizovať - (Lat. saecularis - svetský). Zosvetšitiť.

Selektívna kompozícia - Súbežné zobrazenie niekoľkých po sebe idúcich výjavov na spoločnom obrazovom priestore. Výjavy sú významovo späté jednou témou, ale na obraze vytvárajú relatívne samostatné celky. Niekedy selektívna kompozícia prechádza do simultánnej a naopak.

Seleukovci - Dynastia založená jedným z nižších veliteľov Alexandra Macedónskeho, ktorý po jeho smrti (323 pr.Kr.) ovládol dobyté perzské oblasti. Moc dynastie sa rozšírila na väčšinu Malej Ázie. V Sýrii Seleukovci vládli 250 rokov, kým ich 64 pr.Kr. nezbavili trónu Rimania. Vládli početnému a národnostne rôznorodému obyvateľstvu, preto presadzovali politiku aktívnej helenizácie. Vytrvalé pokusy Seleukovcov podrobiť si celú Palestínu skončili 2.st.pr.Kr. za vlády Antiocha IV. povstaním Machabejcov a vznikom drobných kráľovstiev a kniežactiev.

Semiti - Skupina národov, podľa Biblie potomstvo Noemovho syna Šéma, ktorí vo veľmi ranom období obývali územie Prednej Ázie, podľa inej teórie prišli z Afriky. V Mezopotámii 3.tis.pr.Kr. žili Semiti (Akkadčania, Asýrčania, Aramejčania, Hebrejci...) spoločne so Sumermi. Ďalšia skupina semitského obyvateľstva (Kanaánci, Feničania...) žila v syropalestínskej oblasti.

Septuaginta - (Lat. sedemdesiat/sedemdesiatka; skratka LXX). Názov Sedemdesiatka bol vybraný na základe legendy zaznamenatej v apokryfnom *Aristeovom liste z r.100 pr.Kr., podľa ktorej hebrejskú Bibliu preložilo do hebrejčiny dvaasedemdesiat židovských vzdelancov niekedy v polovine 3.st.pr.Kr. Ide o najstarší a najdôležitejší preklad Starého zákona do gréčtiny. Vznikol v egyptskej Alexandrii a bol určený diasporálnym Židom, ktorí už nerozumeli pôvodným hebrejským textom. Obsahuje aj deuterokanonické spisy a niektoré state, ktoré sa nenachádzajú v hebrejskej Biblii/*Tóre. Septuaginta je známa aj pod menom Alexandrijský preklad.

Sepulkrum - (Lat. hrob). Variant *Božieho hrobu*, napríklad v podobe výklenku v múre s ostatkami kríža. Nevyhnutná súčasť stredovekého oltára (pozri Christologický cyklus I.).

Set - Tretí syn Adama a Evy. Narodil sa po Ábelovej smrti, keď bolo otcovi 130 rokov (Genezis 4,25; 5,3). Dožil sa 912 rokov a počas jeho života začal ľud uctievať Hospodina. Podľa legendy napriek Božiemu zákazu zbavil Set svojho brata Kaina života.

Scholastika - (Lat. schola - škola). Hlavný prúd stredovekej filozofie a teológie, pestovanej najmä na univerzitách a cirkevných školách. Jej zakladateľom bol v 12.storočí biskup Anzelm Cantenburský. Scholastika vychádzala z Aristotela a usilovala sa o zosúladenie vedeckých poznatkov s vierou. Rozvíjala sa najmä v 13.-14.storočí a jej predstaviteľmi boli napríklad Tomáš Akvinský a Bonaventura.

Schizma - (Gr. **schisma** - puklina, štrbina, rozkol). Rozštiepenie cirkvi. Rozkol cirkevnej jednoty v 11.storočí. Oddelenie východnej a západnej cirkvi. V 14.-15.storočí tiež obdobie vzdoropápežov. Na rozdiel od herézy sa nezakladá na dogmatických sporoch.

Sibyline veštby - Spisy, ktoré spísal roku 140 pr.Kr. neznámy Žid a napodoboval v nich staré grécke proctvá pripisované pohanskej veštkyňi Sibyle (Helespontskej), ktorú mali v úcte nielen Gréci, ale aj Židia. Tieto proctvá boli postupne dopĺňované a rozširované. Z dvanástich dochovaných kníh má väčšina kresťanský pôvod; zdôrazňujú predpoveď príchodu mesiáša Ježiša a jeho ukrižovania. Približne 3-5 kníh sa pokladá za židovské spisy. Tie sa konkrétne zameriavajú na propagáciu judaizmu a hovoria o súde nad pohanskými národmi. Dokument obsahuje predovšetkým výzvu ku Grékom, aby upustili od pohanskej modloslužby. Silný apologetický charakter sa prejavuje v tvrdení, že Sibyla bola Noemovým potomkom.

Simeon - Zbožný starec, ktorému bolo zjavené, že nezomrie skôr, kým neuvidí na vlastné oči mesiáša (Lukáš 2,25-35), preto v jeruzalemskom chráme očakával jeho narodenie. Pri pohľade na Ježiša predniesol chválospev, známy dnes ako Nunc dimittis (Teraz prepúšťáš). Simeon predpovedal Márii Ježišovo poslanie v Izraeli a sedem bolestí, ktoré prežije pri pohľade na synov život a smrť. Túto udalosť odráža obrazový typ Mária sedembolestná (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

Simultánna kompozícia - Zobrazenie deja, ktorý prebieha na rôznom mieste a v rôznom čase. Spojenie do jedného celku vytvára nové, asociačne bohaté vzťahy. Jednotlivé časti sa prelínajú na obrazovej ploche. Princíp simultánnej kompozície využívalo najmä stredoveké výtvarné umenie, neskoršie sa k nemu vrátilo moderné umenie 20.storočia.

Sinaj - Vrch v južnej časti Sinajského polostrova, na púšti medzi Egyptom a Palestínou, kde sa Mojžišovi zjavil Jahve, aby mu oznámil Zákon a obnovil zmluvu uzavretú s Abrahámom (Exodus 19). Iná tradícia nazýva vrch, kde sa stretnutie uskutočnilo, Choréb (Deuteronomium 1,2). Niektorí bádatelia pokladajú obidva názvy za pomenovanie toho istého vrchu, resp. Choréb považujú za jeden zo štítov Sinaja. Iní predpokladajú, že to bol dnešný Jebel Katharina na Sinajskom polostrove.

Sinajský kódex - Rukopis z 2.pol. 4.storočia, obsahujúci takmer celý Starý a Nový zákon, ku ktorému je pridaný aj starokresťanský Barnabášov list a apokryfný Hermov Pastier. Kódex objavil nemecký protestant Constantin Tischendorf v kláštore sv. Kataríny na vrchu Sinaj r.1844 a 1859.

Sión - Najvyššia hora Palestíny v Antilibanonskom pohorí v blízkosti Jeruzalema, s dvoma vrchmi Chermón a Senír. Posvätné miesto Kanaáncov. Pevnosť dobyl v 10.st.pr.Kr. kráľ Dávid. Miesto bolo neskoršie premenované na Jeruzalem (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalema*) a stalo sa hlavným mestom dávidovského kráľovstva. Na hore došlo k *Premeneniu Pána* (podľa inej mienky sa uskutočnilo na hore Tábor). Sión ako Božie miesto tvoril náprotivok k hriešnemu Babylonu. V kresťanstve je Sión alegóriou *Nebeského Jeruzalema* (pozri Apokalyptický cyklus).

Sírachovec – Tiež Sírachova múdrosť, Ekleziatikus. Deuterokanonická kniha Starého zákona, ktorú okolo 180 pr.Kr. napísal v Jeruzaleme po hebrejsky Sírachov vnuk, Jošua. Jošuov vnuk ju 132 pr.Kr. preložil do gréčtiny pre židovskú diaspóru v Egypte. Útržky Sírachovca boli objavené aj v kumránskych zvitkoch. Spis Sírachovec je zaraďovaný medzi didaktické knihy Starého zákona a podobá sa Knihe prísloví.

Sirény - V gréckej mytológii monštra v podobe vtákov s ženskými hlavami. Spevom lákali moreplavcov na útesy a keď tí vystúpili na breh, vrhali sa na nich a vyciavali im krv.

Skarabeus - Posvätný chrobák starých Egyptanov, vtelenie Cheprera, boha vychádzajúceho slnka. Symbol nesmrteľnosti. Jeho podoby mali funkciu amuletu alebo pečate.

Skulptúra - Socha, ktorá vznikla uberaním hmoty (kameňosochárstvo, rezbárstvo). Opak plastiky.

Skutky Pilátove - Apokryfný spis s úradnou správou o procese, ukrižovaní a pochovaní Krista, ktorú údajne napísal prokurátor Pilát Pontský. Spis je jednou z troch častí apokryfného Nikodémovho evanjelia, datovaného do 4.storočia.

Slávnosť stánkov - Židovská slávnosť zberu a slávnosť prvých snopov (prvotín). Trvala sedem dní a neskoršie bola známa pod gréckym názvom pentekostés, lebo sa slávila 50.deň po sobote, ktorá zahajovala paschu. Mala podobu bohoslužobného zhromaždenia a prinášania obetí. Slovenský názov Turíce.

Slepá arkáda - Oblúk, ktorý neotvára priestor, ale má iba dekoratívnu funkciu členiť múr. Arkáda je typický architektonický článok románskej architektúry.

Slnčný rok - Časový úsek, ktorý uplynie, kým Zem obehne po eliptickej dráhe okolo Slnka. Na oblohe sa pravidelných časových úsekoch opakujú súhvezdia.

Sol invictus - (Lat. nepremožiteľné Slnko). Rímsky boh Sol zobrazovaný so zlatým štvorzáprahom a hlavou ožiarenou lúčmi. Bol obdobou gréckeho Hélia a východných slnečných kultov, najmä perzského Mitru. Jeho ikonografia bola prenesená do obrazového typu víťazného Krista (pozri Christologický cyklus I.).

S.P.Q.R. - Skratka nápisu Senatus populusque Romanus - Senát a ľud rímsky. Skratka umiestnená na zástavách rímskych légii, kým ju Konštantín Veľký nenahradil christogramom na *krížovej zástave* (pozri Christologický cyklus I.).

Stan stretávania sa - Príbytok Jahveho, ktorý obsahoval kamenné dosky so Zmluvou. Táto prenosná svätyňa, ktorú Izraeliti putujúci púšťou nosili uprostred zástupu so sebou, bola nakoniec na Šalamúnov príkaz premiestnená do jeruzalemského chrámu. Počas babilonského

zajatia sa stratila. Archa zmluvy (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Stéla - Kamenný náhrobok v tvare hranola, stĺpika alebo dosky s nápisom, reliéfom apod.

Starý zákon - Správny názov Stará zmluva, skrátene Zákon a Proroci (pozri Christologický cyklus II.: *Kázeň na hore*), starším názvom Starý testament. Starý zákon/Stará zmluva/Starý testament je zaužívaný názov biblických spisov pochádzajúcich z doby pred príchodom Ježiša Krista. Názov "Zákon" nezodpovedá významu spisu *Tóra/ gr. **Nomos**/ lat. Testament, ktoré v preklade znamenajú Zmluva (lat. Testament < lat. testamentum < gr. **diathéke** < hebr. **berit** = zmluva). Výraz zákon nezodpovedá pôvodnému gréckemu a hebrejskému významu slova (pozri heslo *Nový zákon).

Stoicizmus - Smer starovekej filozofie usilujúci o múdrosť a životnú vyrovnanosť. Založený Zenonom okolo 300 pr.Kr. v Aténach. Bol pomenovaný podľa stĺpovej siene (stoa), v ktorej výučba prebiehala. Stoici za podstatu všetkého jestvovania považovali látku bez akýchkoľvek vlastností, ale s aktívnym spermatickým logom. Boha chápali ako pneuma čili svetovú dušu.

Sudcovia - Vodcovia a rozhodcovia sporov v izraelskej spoločnosti v období 1200-1000 pr.Kr., t.j. od záberu Kanaánu až do pomazania Saula za kráľa. Biblia uvádza mená 14 sudcov, posledným bol Samuel. Sudcami boli napr. Otniel, Ehúd, Bárak s Deborou, Gedeón, *Jiftách a Samson.

Súfizm - Mystický smer islamského náboženstva, pôvodne hlásajúci myšlienku úplného zrieknutia sa individuálnej vôle.

Sunamitka/Šúnemanka - Zámožná žena z mesta Sunemu/Šúnemu (pravdepodobne dnešný Solem), ktorej prorok Elízeus vzkriesil syna (2Kráľov 4). Jej príbeh tvorí paralelu k *Zbožným ženám pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Svätá zem - Časť biblickej Palestíny. Nepresné označenie Palestíny ako územia späťho so životom a smrťou Ježiša Krista. V širšom význame územie Levanty, východného Stredomoria, ktoré v 11.storočí dobyli križiaci.

Sychar - Dnešný Askar, mesto v Samárii neďaleko Sichemu/Šekemu (dnešný Náblys). Miesto, kde sa nachádza Jákobova studňa, pri ktorej sa stretol Ježiš so samaritánskou ženou (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš a Samaritánka*).

Symbol - (Gr. **symbolon** - znak). Konkrétny predmet na označenie abstraktného pojmu. Dohodnutý grafický alebo zvukový znak, znázorňujúci v skratke nejakú ideu (srdce -symbol lásky, palma - symbol víťazstva). Tým sa líši od atribútu, ktorý je predmetom pričleneným k námetu pre identifikáciu, a metafory, ktorá je prenosom významu na základe vonkajšej podobnosti.

Synagóga - Miesto, kde sa Židia zhromažďovali na slávenie kultu mimo priestory Chrámu. Zničenie jeruzalemského chrámu (586 pr.Kr.) a babylonské zajatie malo za následok, že sa obetné bohoslužby prakticky nemohli konať. Táto situácia dala podnet k stavbe synagóg a k synagógovej liturgii, ktorá sa obmedzovala na modlitbu a čítanie Tóry s príslušným výkladom. Aj keď bol chrám po návrate zo zajatia opätovne vybudovaný, synagógy sa stavali ďalej nielen v diaspóre, ale aj v Palestíne, ba aj v samotnom Jeruzaleme. Neskoršie sa stali

prvými miestami, z ktorých apoštoli hlásali evanjelium. Bez nich by bolo šírenie kresťanstva na začiatku veľmi ťažké, tým viac, že nové poslanstvo bolo určené predovšetkým Židom. Predpisy o stavbe a zariadení synagógy pochádzajú až z pobiblických čias, po oddelení kresťanstva od judaizmu.

Synkretizmus - (Gr. **synkretizein** - zjednotiť do harmonického celku). Mechanické spájanie a miešanie rôznych prvkov, názorov a smerov. Úsilie o zjednotenie rozličných doktrín a praktík. Splývanie rôznych náboženstiev. Príkladom je gnosticizmus.

Synoptické evanjeliá - (Gr. **syn** - spolu, **opsis** - pohľad). Pomenovanie prvých troch kanonických evanjelií (podľa Matúša, Marka, Lukáša), ktoré zaviedol nemecký evanjelický teológ Johannes Jacob Griesbach roku 1776, lebo spisy podávajú podstatne ten istý prehľad Ježišovho života a učenia. Napríklad Matúš má z celkového počtu 1068 veršov 600 spoločných s Markom a 240 s Lukášom.

Syrinx - Starogrécky hudobný nástroj, skladajúci sa z radu spojených píšťal s rozličnou dĺžkou. Tzv. Panova píšťala.

Šarlát - Jeden z početných názvov pre karmin, organické farbivo jasnočervenej farby, získavané z hmyzu - červca nopálového.

Šekem/Sichem - Staroveké palestínske mesto, ktoré v 2.tis.pr.Kr. ovládala egyptská dynastia Hyksosov, semitského pôvodu. Po zničení mesta v 1550 pr.Kr. bolo v 10.st.pr.Kr. opäť vybudované prvým izraelským kráľom Jarobeámom I. a stalo sa jeho sídelným mestom. V 8.st.pr.Kr. Šekem zrúcali Asýrčania a zostalo štyristo rokov neobývané. V 3.st.pr.Kr., v časoch vlády Alexandra Veľkého, sa stalo centrom Samaritánov. Roku 128 pr.Kr. ho zrúcal Ján Hyrkán z rodu Hasmoneovcov.

Šeól - Hebrejský výraz pre zem mŕtvych. Nie je ním myslené miesto trápenia, preto nie je správne prekladať ho slovom peklo. Niekde bolo iba označením hrobu. Izraeliti o šeóle ani večnom živote veľmi nerozmýšľali, preto ťažko bližšie charakterizovať ich predstavy. Dá sa povedať iba to, že do šeólu zostupoval človek po skončení pozemskom živote, nie zaživa. 1Samuelova (28,14) naznačuje, že prebývanie v ňom bolo tieňovým pokračovaním života, človeku zahalené tajomstvom. Etymológia slova nie je uspokojivo vysvetlená.

Šimon Mág - Postava rímskej legendy, kúzelník, ktorý v Jeruzaleme ponúkal apoštolovi Petrovi peniaze, aby mu prezradil tajomstvo jeho moci.. Zlatá legenda píše, že v Ríme v Nerónovej prítomnosti neuspel pri kriesení mŕtveho, zatiaľ čo apoštolom sa to podarilo. Aby zakryl svoju porážku, skočil z veže a začal lietať unášaný démonmi. Keď sa Peter pomodlil, démoni ho pustili a Šimon sa zrútil z výšky na zem a zlomil si väzy. Výjav so Šimonom Postava rímskej legendy, kúzelník, ktorý v Jeruzaleme ponúkal apoštolovi Petrovi peniaze, aby získal tajomstvo jeho zázračnej mágom tvorí náprotivok zobrazenia *Odozdania kľúčov Petrovi* (Matúš 16,18-19; pozri Christologický cyklus II.).

Štefan - (☩35), jeden zo siedmich mužov, ktorých apoštoli poverili opaterou chudobných. Prvý diakon a prvý kresťanský mučeník. Židia ho krivo obvinili a postavili pred sanhedrin, kde pri svojej reči obžaloval Židov z vraždy prorokov a Mesiáša. Za to ho ukameňovali za mestskými hradbami Jeruzalema. Príbeh sa usiluje zdôvodniť rozchod kresťanstva so židovstvom, resp. so židokresťanstvom.

Štola - Dlhé rúcho s vlečkou. Dlhý široký pás látky alebo kožušiny nosili rímske ženy okolo pliec. Dlhý úzky pás látky nosia katolícki kňazi pri niektorých obradoch.

Tabernákulum - Svätostánok. V katolíckych kostoloch ozdobná skrinka na oltári, od 16.storočia s ním často spojená. Výklenok v prebytériu stredovekého kostola s ozdobnou skrinkou. V neskoršej gotike kamenná, bohato zdobená schránka na uschovávanie posvätených hostií, postavená pred stenu. V architektúre ozdobená strieška nad oltárom na štyroch podperách.

Tabu - (Polynéz.). Magicko-náboženský a rituálny zákaz, ktorého porušenie je trestané nadprirodzenými silami. Zákaz a súčasne ochrana tabuizovaného objektu. Tabuizované je to, čo je posvätné alebo nebezpečné, zakázané a nečisté. V mnohých etnikách je posvätné a nedotknuteľné miesto, vec, ale aj živočích, človek alebo slovo.

Talmud - (Hebr. učenie, náuka). Zbierka zákonov a náboženských tradícií postbiblického judaizmu (po roku 70) vydaná v písomnej forme. Skladá sa z Mišny a komentára k nej, čiže Gemary. Neskoršie boli pridané aj Halacha (rabínsky výklad Starého zákona) a Hagada (poučný výklad s podobenstvami, alegóriami a bájkami). Babylonský Talmud nadobudol kanonickú platnosť v 5.-6.storočí a nahradil starší, palestínsky Talmud zo 4.-5.storočia.

Tanec smrti - (Fr. dance macabre). Vo výtvarnom umení alegorický motív typu vanitas (márnosti), zobrazujúci triumfujúcu smrť v podobe kostlivcov hrajúcich zvyčajne na nejaký nástroj a ľudí oddávajúcich sa márnej každodennej činnosti. V neskorom stredoveku podoba námetov *Posledného súdu* (pozri Apokalyptický cyklus).

Targúm - Voľný preklad, parafráza hebrejských textov Starého zákona do hovorovej aramejšiny. Je používaný počas verejného čítania Tóry a prorokov v synagógovej liturgii. Najznámejší a mimoriadne doslovný je Targúm Onkelos, preklad Piatich kníh Mojžišových, ktorý vyšiel prvýkrát v preklade v Bologni 1482.

Tartaros - V gréckej mytológii najhlbšia časť podsvetia. V personifikovanej podobe boh večnej tmy, s ktorým sa spojila bohyňa zeme Gaia proti Diovi po potlačení vzbury Gigantov.

Tau - Písmeno gréckej abecedy. Posledné písmeno (tau) hebrejskej abecedy. Symbol smrti, antonského kríža. Tau bolo spájané tiež so zákonom viery, s Tórou. Malo ten istý význam ako grécke písmeno omega.

Tell - Tepe, hüyük. Sídlisková mohyla v podobe návršia nad starovekými mestami. Vytvorená dlhodobým osídlením v priebehu tisícročí najmä v oblasti mezopotámskej kultúry.

Tetramorf - Štyri bytosti z videnia proroka Ezechiela (1,4 a nasl.). Bytosti so štyrmi tvármi, štyrmi krídlami, ktoré sa ponášajú na človeka, leva, býka a orla. Cirkevní otcovia ich stotožnili so štyrmi evanjelistami. V západokresťanskom umení sa objavujú vo výjavoch *Posledného súdu* (pozri Apokalyptický cyklus) a v obrazovom type *Kristus v majestáte* (pozri Christologický cyklus I.).

Tetrarcha - (Gr. **tetra** - štyri, **arche** - hlava). Správca alebo vladár jednej štvrtiny krajiny alebo štátu. Kvôli zlepšeniu správy a kontroly Rimania rozdelili Palestínu na štyri administratívne oblasti, na čele ktorých stáli tetrarchovia. Ich mená v čase Ježišovo verejného pôsobenia uvádza Lukáš (3,1). Boli vladármi bez titulu kráľa, podriadení Rímu.

Tiara - (Perz. kráľovský turban). Zdobená kónická pokrývka hlavy orientálnych panovníkov obkrútená stuhou. Slávnostná pápežská pokrývka hlavy pôvodne s jednou ozdobnou obručou. Pápež Bonifác VIII. pridal na ňu druhú obruč, aby zdôraznil popri duchovnej aj svetskú moc pápežstva. V 16.storočí Július II. zaviedol tvar s tromi obručami, symbolizujúcimi Sv. Trojicu. V tejto podobe bola známa až do pontifikátu Pavla VI. (1963-78), ktorý tiaru predal a peniaze rozdal chudobným.

Titulus - Tabuľka s nápisom, ktorý oznamoval previnenie odsúdenca. Nadpisová páska určená na identifikáciu a vysvetlenie. Nápis *I.N.R.I.* na Kristovom kríži (pozri Christologický cyklus I.).

Tóga - Starorímsky dlhý mužský odev nosený na verejnosti, navliekaný na tuniku. Symbol slobodného rímskeho občana. Zakázaný cudzincom, otrokom a vyhnancom.

Tonzúra - (Lat. *tondere* - strihať, holiť). Obrad podstrihnutia vlasov pôvodne pri krste, neskoršie ako súčasť obradu pri vstupe do mníšskeho rádu. Vyholený alebo vystrihaný kruh vlasov na temene katolíckych kňazov a mníchov. Podľa tradície pamiatka na Kristovu tŕňovú korunu. Roku 1972 v katolíckej cirkvi zrušená, v iných kontemplatívnych reholiach dodržiavaná dodnes.

Tóra - (Hebr. Zmluva > gr. **Nomos** > lat. Testament //z lat. testamentum = zmluva). Päť kníh Mojžišových písaných v hebrejčine, ale niekedy aj celý *Starý zákon (apoštol Pavol). V rabínskom judaizme (po roku 70) sa presadila mienka, že Tóra vznikla Božím zásahom ešte pred stvorením sveta a podľa nej bol celý kozmos stvorený a usporiadaný. Neskoršie bola Mojžišovi zjavená a stala sa záväznou pre všetkých ľudí, aj keď ju prijali iba Izraeliti. Potreba prispôbiť predpisy Tóry požiadavkám meniacich sa čias priviedla k náuke o dvoch Tórach: o písanej Tóre (Päť kníh Mojžišových, prípadne aj ďalšie spisy Starého zákona) a o Ústnej Tóre (hebr. **Tora še-be-al**), výklade písaného textu a aplikáciach na konkrétnu situáciu, ktoré sa pokladali za nerozlučiteľné. Obidve boli zjavené Mojžišovi na Sinaji (Exodus 19-20 a nasl.; Deuteronomium 17,8-11). Cez Tóru sa stal Izrael vyvoleným Božím ľudom a bol povolaný poslúchať jej predpisy. Poslušnosť mala raz zaistiť spásu Izraela a všetkých ostatných národov. Z toho vyplývala istota, že Tóra je v podstate nezmeniteľná a večná.

Totemizmus - V prírodnej spoločnosti jedna z včasných foriem náboženstva založená na predstave, podľa ktorej určitá skupina ľudí (napr. rod) súvisí s určitým spoločným predkom (totemom), ktorým mohol byť človek, ale aj zvierka alebo rastlina.

Transliterácia - Prepis litery z jedného jazyka do druhého bez ohľadu na zvukovú podobu.

Transsubstancia - Prepodstatnenie. Premena podstaty chleba a vína na podstatu tela a krvi Krista počas omše.

Tridentský koncil - Cirkevný snem rímskokatolíckej cirkvi, ktorý prebehol v troch zasadaniach od 1545-1563. Začiatok protireformácie.

Triklínium - (Z gr. **kliné** - lôžko). V starovekom Ríme jedálenský stôl s ležadlami z troch strán. Jedáleň.

Trimúrty - Hinduistické trinitárne poňatie božstva Išvaru: Brahma – Stvoriteľ, Višnu – Udržiavateľ, Šiva – Ničiteľ (pozri Christologický cyklus I. : *Svätá Trojica*).

Trinakria - V gréckej mytológii rybár s tromi telami a jednou hlavou. Grécky názov Sicílie. Ranokresťanský symbol *Svätej Trojice* (pozri Christologický cyklus I.).

Triptych - Trojdielny umelecký výtvar, v gotike najmä trojdielny oltár alebo tabuľový obraz.

Tritón - V gréckej mytológii syn Poseidóna, morský boh obrovskej postavy, napoly človek a napoly ryba. Na mori sa vozil na delfínovi alebo zlatom koči, jeho zbraňou bol trojzubec. Mal obrovskú zakrivenú mušľu, na ktorú keď prudko zatrubil, rozbúril more, keď tíško, utíšil i najsilnejšiu búrku. Jeho podoba v kresťanskom umení slúžila ako predloha pre démonov.

Triumfálny oblúk - V chrámovej architektúre oblúk oddeľujúci strednú loď od chóru alebo od priečnej lode.

Trompe l'oeil - (Fr. zrakový klam). V maľbe (najmä renesančnej a barokovej) spôsob vyvolávajúci ilúziu skutočnosti.

Tunika - Starorímsky spodný mužský aj ženský odev s krátkymi rukávmi, rovný, opásaný a podkasaný, rôznej farby a dĺžky. V hebrejčine mu odpovedá výraz *sadin* (pozri Christologický cyklus III.: *Ukladanie do hrobu*).

Turíce - Slovenský názov kresťanského sviatku označeného grécko-latinským menom Pentekostés. Synonymum názvu liturgickej slávnosti *Zoslania Ducha Svätého*. Sviatok pripadá na päťdesiaty deň po Veľkej noci (pozri Christologický cyklus III.).

Tympanón - Vnútorná plocha štítu na priečeliach stavieb vymedzená rímsami. V antických chrámoch zdobená reliéfmi a plastikami. Vnútorne pole portálu.

Typológia - Spôsob myslenia, ktorý uvažuje v dvojiciach podobných alebo protikladných osôb, udalostí či dejov, z ktorých jedny predchádzajú druhým. Staršia osoba či udalosť, nazývaná typus, figúra či prefiguratio, je chápaná ako predobraz osoby či udalosti mladšej. Základom kresťanskej typológie je myšlienka, že rad novozákonných udalostí, správania a osobností (nazývané antitypom) má svoje predobrazy, typy, v Starom zákone. Oba Zákony nie je možné oddeliť a postaviť proti sebe. V teologickej typológii sa nejedná o tézy a antitézy, ale o postup dejín smerom k spáse (napr. Adam je typus Krista, ktorý zrušil moc smrti; krst je antitypom, t.j. naplnením toho, čo bolo pred potopou). Východiskom pre pochopenie významu udalostí je vždy Nový zákon. Iný význam má typológia v dejinách umenia, kde znamená sled určitých výtvarných námetov a obrazových typov. Má veľmi blízko k alegórii, s ktorou je niekedy chybne stotožňovaná.

Tyros - Staroveké mesto v južnom Libanone, od 2. tis.pr.Kr. významný fenický prístav a bohaté obchodné centrum, ktoré časoch vlády Dávida a Šalamúna udržiavalo priateľské styky s Izraelským kráľovstvom (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). Dnešný as-Súr.

Ugarit - Dôležité stredisko obchodu, ktoré prekvitalo v severnej Sýrii po celé 2.tis.pr.Kr. ako metropola mestského štátu. Jeho obyvateľstvo bolo prevažne semitského pôvodu. Ugarit bol zničený 1200 pr.Kr. vpádom tzv. morských národov (medzi ktorými mohli byť aj predkovia Pelištejcov/Filištíncov) alebo aj zemetrasením. Obyvatelia používali klinové hláskové písmo písané v rovnakom poradí ako hebrejčina, ktorej bol ugaritský jazyk blízky. Mal rad

spoločných slovných obratov, ktoré sa vyskytujú v hebrejskej poézii. Veda používa tento jazyk pri objasňovaní textu Starého zákona aj kanaánskeho náboženského myslenia a praxe.

Upanišády - Staroindické literárne diela nábožensko-filozofického charakteru, vznikajúce v rozmedzí 6.-3.st.pr.Kr. do počiatku 15.storočia. Zaoberajú sa vnútorným svetom človeka, morálkou, metódami oslobodzovania sa od závislosti na vonkajších veciach, od vášni a utrpenia, a usilujú sa o identifikáciu duše so svetovým duchom. Myšlienково sú späté s hinduizmom.

Urna - V antike nádoba džbánkového tvaru s krátkym, širokým hrdlom, atribút vodných božstiev. Urna s tečúcou vodou bývala používaná aj ako obecné označenie rieky (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

Vanitas - (Lat. márnosť). Úvodné slovo spisu Kazateľ čítané vo sviatok stánkov. Autor spisu predkladá svoje úvahy, skúsenosti a názory so zámerom dať odpoveď na otázku, aký je zmysel a cieľ ľudskej existencie, keď všetko na svete je pominuteľné, márne a končí nevyhnutne smrťou. Autorom spisu Kazateľ je palestínsky židovský učiteľ múdrosti a svoj spis napísal v Jeruzaleme približne v 3.st.pr.Kr. Svoje slová kladie do úst kráľa Šalamúna. Na základe tohto diela vznikla v stredoveku jedna z najvýznamnejších alegorických moralít. Výtvarne bola prepracovaná najmä v manierizme (16.st.) v podobe najrôznejších námětov (presýpacie hodiny, listy požierané hmyzom, mydlová bublina, mladá žena pred zrkadlom a starec apod.).

Vasari - Giorgio Vasari (†1574), taliansky maliar, architekt a prvý životopisec talianskych umelcov. Jeho teoretické diela sa stali základom umelecko-historickej literatúry.

Váženie duše - Jedna zo scén Posledného súdu, najmä v pravoslávnom umení: archanjel Michael váži duše zmŕtvychvstalých.

Vavrinec - Tal. Lorenzo. Mučeník španielskeho pôvodu z 3.storočia. Od 4.storočia najuctievanejší svätec. Podľa tradície rozdal sebe zverený cirkevný poklad chudobným. Keď rímsky prefekt žiadal poklad vrátiť, Vavrinec zhromaždil chudobných a chorých a ukázal ich prefektovi ako poklad cirkvi.

Večera Pánova - Omša na pamiatku *Poslednej večere*, spojená s rituálnym pôstom, spoveďou a sv. prijímaním (pozri Christologický cyklus III.).

Veduta - Pohľad na krajinu alebo mesto v širšom zornom uhle a jeho výtvarné podanie, väčšinou topograficky presné a popisné. Veduta bola rozšírená najmä v 17.-1.pol.19.storočia.

Védy - (Sanskrt. - vedomosť, poznanie). Súbor najstarších indických pamiatok náboženského obsahu písaných sanskrtom, staroindickým jazykom patriacim do indoeurópskej jazykovej skupiny. Posvätné texty z 16.- 9.st.pr.Kr.

Vel'kňazi - Príslušníci náboženskej aristokracie Jeruzalema (pozri Christologický cyklus III.: *Ježiš pred Kaifášom*).

Veraikon - (Gr. pravý obraz). Zobrazenie Kristovej tváre v podobe odvodenej od krvavého odtlačku do rúška. Tiež najstaršie zobrazenia svätcov.

Vexillum - Klasická rímska zástava štvorcového tvaru, najčastejšie červená.

Vimperk - Ozdobný trojuholníkový štít nad gotickým portálom alebo oknom.

Víťazný oblúk - V kresťanskej chrámovej architektúre oblúk, ktorý oddeľuje strednú loď od priečnej. Niekedy je zvýraznený víťazným krížom vo vrchole oblúka. Vedľa kríža (na severnej strane) býva Panna Mária, oproti nej sv. Ján.

Vitráž - Pôvodne chrámové okno z farebných skiel spájaných olovenými pásmi.

Votívny - (Lat. votum - sľub). Venovaný, zvyčajne na základe sľubu, ako prostriedok vďaky, najmä náboženského charakteru, a snahy dovolať sa pomoci zo strany božských síl.

Voragine/Iacobus de Voragine - Taliansky hagiograf a historik (1226-1298), lombardský provinciál dominikánskeho rádu a spisovateľ. Jeho literárna činnosť vyplývala z jeho cirkevného postavenia. Z jeho diela je najčastejšie citovaná Legenda aurea/Zlatá legenda, zvaná tiež Historia Lombardica. Ide o súbor poviedok o svätých, napísaný podľa najrôznejších prameňov a usporiadaný podľa cirkevného roka. V diele sa prelína beletristická zložka s *hagiografickou. Legenda aurea bola upravovaná v každej diecéze podľa miestnych potrieb a v 13.-15.storočí bola preložená do národných jazykov.

Vulgáta - (Lat. vulgus - ľud). Počnúc 16.storočím označenie Hieronymovho latinského prekladu Biblie, ktorý sa už od 6.storočia všeobecne presadil v rímskokatolíckej cirkvi. Preklad urobil cirkevný otec Hieronymus na žiadosť pápeža Damaza I. roku 383/384 na základe gréckych rukopisov a nahradil tak staré, nevyhovujúce latinské preklady, akým bol aj Vetus latina (Itala). V 20.storočí vyšla jej revidovaná verzia, *Neovulgáta.

Yzop - Rastlina, ktorú starozákonní Izraeliti páli s cédrovým drevom a potom používali pri rituálnej očiste napríklad tých, ktorí sa dotkli mŕtveho alebo boli chorí na malomocenstvo. Vedci sa ešte nerozhodli, o akú rastlinu išlo. Mohla byť podobná kaparovníku, ktorý ako strom alebo krík rastie v subtrópech, alebo chabzde, rastline s chlpatými stonkami a vetvičkami pod rozkvitnutým kalichom, ktorá hojne rastie na presvetlených, skalnatých miestach. Zväzok vetvičiek slúžil ako kropeničky (Exodus 12,22). Dnešný yzop nemá s touto starovekou rastlinou nič spoločné. Novozákonný yzop, spomínaný v scéne *Ukrižovania*, bola pravdepodobne trstina druhu *Sorghu vulgare*.

Zákonníci - (Hebr. **soferim**, gr. **grammateis**, **nomodisdaskalos**, prípadne //Lukáš// nomikoi). Znalci písma, učitelia, jedna z náboženských skupín v judaizme 1.storočia.

Zarathuštra - (Gr. Zoroaster). Perzský prorok žijúci medzi 8.-7.st.pr.Kr., opradený legendami. Bojoval proti modlárstvu a obetných rituáloch Árjov/Árijcov, ktorí v 2.tis.pr.Kr. prišli do Iránu a Indie z oblastí medzi Volgou a Kaspickým morom. Zarathuštra zreformoval staroiránske náboženstvo a vypracoval nábožensko-sociálnu sústavu založenú na dualizme kozmických princípov dobra a zla. Jeho učenie vychádzalo z kultu perzského boha Ahura Mazdu, v ktorom videl dobrého ducha, Pána múdrosti, ktorí riadi svet a vedie ľudí k dobru.

Zástava vzkriesenia - Zástava nesená Kristom vo výjavoch *Zmŕtvychvstania a Nanebovstúpenia* (pozri Christologický cyklus III.). Červený kríž na bielom pozadí, zriedka obrátené, odvodená z rímskej zástavy vexillum. *Križová zástava* (pozri Christologický cyklus I.).

Zéloti - (Gr. horliví). Židovská strana vytvorená v čase Ježišovho narodenia, vedená Judášom Galilejským. Spoločenstvo prísne dodržiavalo Mojžišov zákon, no malo silné politické zafarbenie a na rozdiel od farizejov hlásalo ozbrojený boj proti rímskej nadvláde. Stúpencom tohto hnutia bol aj Ježišov učeník apoštol Šimon. Zéloti sa zúčastnili židovskej vojny v rokoch 66-70.

Zikkurat - (Asyr. ziqquratu – veža; akkad zakáru - vyčnievať). Staroveká mezopotámska, babylonská stupňovitá veža s tromi až siedmimi terasami a chrámom na vrchole. Ikonografická predloha biblickej babylonskej veže.

Zlatá legenda - (Lat. Legenda aurea). Najznámejšia zbierka legiend zostavená Jakubom de Voragine v rokoch 1263-1272 a krátko potom prekladaná do všetkých národných jazykov. Rozširovaná o životopisy svätcov. Významný ikonografický zdroj výtvarného umenia

Zohar - (Hebr. záblesk, žiara). Hebr. **Sefer Jesirah** (Kniha žiary), najvýznamnejší spis židovskej Kabaly, ktorý po stáročia ovplyvňoval judaizmus. Spis vznikol v Španielsku v 2.po.13.storočia ako kompilácia starších textov zaoberajúcich sa *kozmogóniou, mágiou čísiel a písmen, mystickými menami anjelov, astrológiou atď. Obsahuje komentár k väčšej časti Tóry a niektorým ďalším častiam Starého zákona. Je písaný po aramejsky a podľa tradície jeho autorom je španielsky mystik a kabalista Moše de Leon (†1250), stúpenec židovského filozofa Moše ben Maimona, známeho ako Maimonides (†1204). Moše de Leon svoje autorstvo sám nepotvrdil, a zdá sa, že iba redigoval starší text.

Židia - (Z hebr. **Jehudim**, gr. **Iudai**, lat. Iudaei). Slovanský názov Judejcov, obyvateľov Judského kráľovstva, tvoreného podľa Starého zákona príslušníkmi kmeňa Júdu. Stotožnený s názvom Izraeliti, prípadne Hebrejci, vnímaný výrazne ako etnický alebo rasovo. Slovo Žid vzniklo transkripciou francúzskej výslovnosti výrazu Jude.

Židokresťania - Kresťania prvotnej cirkvi z radov palestínskeho alebo helenistického židovstva. Židovskí konvertiti v diaspóre sa zriekli predpisov Zákona hneď (Štefan, Barnabáš, Pavol), zatiaľ čo palestínski židokresťania sa aj po obrátení na kresťanstvo istý čas pridržali predpisov Zákona, najmä obriezky. Ich predstaviteľom bol Jakub Mladší. Po jeho smrti r.62 jeruzalemský zbor stratil svoje vedúce postavenie v kresťanskej cirkvi (pozri Christologický cyklus II.: *Obrezanie Ježiša*).